

הדיונים לקראת מינוי משה דיין לרמטכ"ל - נובמבר-דצמבר 1953 - רקע, מהלכים ולקחים

מחבר: זכי שלום

מקור: "יסודות", גיליון 3 | תשפ"ב, 2022 | גליון מאסף

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, שאול ברונפלד ויוגב אלבז

שנת הוצאה: 2022

הדיונים לקראת מינוי משה דיין לרמטכ"ל - נובמבר-דצמבר 1953 - רקע, מהלכים ולקחים

זכי שלום¹

מבוא

בשלהי שנת 1953 הודיע דוד בן-גוריון לחברי הממשלה על רצונו לפרוש מן הממשלה לתקופת זמן מסוימת שאותה לא הגדיר במדויק. באותו עיתוי הוא ביקש למנות את אלוף משה דיין לרמטכ"ל. במחקרים שפורסמו עד כה הוצגה סוגיית מינויו של דיין לרמטכ"ל ככזו הנתונה לשיקול דעתו הבלעדי של ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון.² בספרו האוטוביוגרפי התייחס דיין למינויו זה כאל מהלך טבעי והתעלם מן המאבק שקדם לו. "מינויי

1 פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי שלייד אוניברסיטת תל אביב, ומרצה בכיר במכללה האקדמית אשקלון. המחבר מבקש להודות לבן ציון בורוכוביץ, עמית עולמי, יפים מגריל, מיכל בקשיו בן מירו שסייעו לו במחקר.

2 יחיעם ויץ כתב בהקשר זה: בערב התפטרותו ממש מינה בן-גוריון את משה דיין לרמטכ"ל הרביעי של צה"ל ואת שמעון פרס בן השלושים למנהל הכללי. יחיעם ויץ, "אל הפנטזיה ובחזרה: מדוע החליט בן-גוריון לרדת לשדה-בוקר", **עיונים בתקומת ישראל** 8, 1998, עמ' 302 (להלן: ויץ, **אל הפנטזיה ובחזרה**). גם בעיתונות לא הופיעו ידיעות על המחלוקת הקשה שקדמה למינוי. "הארץ" הסתפק בקביעה שהממשלה אישרה את מינויו של אלוף משה דיין לרמטכ"ל. **הארץ**, 2 בדצמבר 1953, עמ' 1. ראוגם: "מר ד. בן גוריון נפרד מרב-אלוף מ. מקלף ומסר את נס הרמטכ"ל לרב-אלוף משה דיין", **הארץ**, 7 בדצמבר 1953.

לרמטכ"ל", הוא כתב, "לא בא לי במפתיע. ידעתי שמקלף עומד להתפטר וכי בן גוריון רואה בי את מחליפו. גם מבחינת הקידום הצבאי לא היה בכך משום קפיצת דרך. את העניינים המדיניים הכרתי מהשתתפותי במשא ומתן על שביתת הנשק ומן העבודה עם מנגנון האו"ם. פיקדתי על [חזית] הדרום, על הצפון ועל ירושלים, ולאחרונה הייתי שנה שלמה ראש אג"ם".³ המקורות שנחשפו בשנים האחרונות לעיון הציבור, ובעיקר דיוני הממשלה וועדת החוץ והביטחון של הכנסת, מציינים תמונה שונה של מהלך המינוי. מתברר שהייתה לבן-גוריון בעניין זה אופוזיציה חזקה ורחבה למדי שהקשתה עליו לממש את המינוי. מאמר זה יבחן את הרקע למינויו של דיין לרמטכ"ל, את המהלכים לקראתו ואת ההשלכות של מינוי זה.

רקע היסטורי

בישיבת הממשלה שנערכה ב־3 בדצמבר 1952 עמד על סדר היום נושא אחד בלבד: מינוי רמטכ"ל לצה"ל בעקבות התפטרותו של הרמטכ"ל השני לצה"ל, יגאל ידין. ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון דיווח לממשלה כי דחה את בקשתו הראשונה של ידין להתפטר, "כי איני רואה כל יכולת והצדקה לפרק שותפות הפעולה. האחריות שקשרה אותנו בשנות גורל אליו".⁴ בהמשך הרעיף עליו בן-גוריון, כהרגלו, שבחים רבים על תפקודו כרמטכ"ל. "שלוש שנים ומעלה", הוא כתב לידין, "כיהנת כראש המטה הכללי. בשלוש שנים אלה אורגן ואומן למעשה מחדש צבא ההגנה לישראל ונעשה לכוח הצבאי הראשון בחלק זה של העולם ולגורם המחנך והמלכד המרכזי באומה המתחדשת במולדת [...] כולם יודעים כמוני, מה חלקך אתה בפעולה עצומה ומבורכת זו, חלקך כיוזם מתכנן מבצע מכוון ומחנך [...] עוז רצונך ורוחך, היקף ראייתך ועומקה, תפיסתך המהירה והחודרת, ידיעותיך המעמיקות במלאכת הצבא ותולדותיה ומסירותך ונאמנותך שאין להן סייג ותנאי יצוקים בדפוסי צבא ההגנה לישראל ומהם יינק צבאנו גם להבא".⁵

3 משה דיין, **אבני דרך, אוטוביוגרפיה**, עידנים - ידיעות אחרונות ודביר, 1976, עמ' 116 (להלן: דיין, **אבני דרך**). ראו גם: אבי שליים, **קיר הברזל, ישראל והעולם הערבי**, ידיעות אחרונות - ספרי חמד, 2000, עמ' 107-114.

4 **פרוטוקול ישיבת הממשלה יד/שיג**, 3 בדצמבר 1952, עמ' 2, ארכיון המדינה (להלן: א"מ).

5 **מכתבו של בן-גוריון אל ידין**, 4 בדצמבר 1952. תיק התכתבויות, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג). ראו גם: **מכתבו של בן-גוריון אל יגאל ידין**, 23 בנובמבר 1952, תיק התכתבויות, אב"ג. במכתב זה הוא מודיע לידין שאינו מקבל את בקשתו להתפטר מתפקידו.

אולם, לאחר שהתברר לו שידין נחוש בדעתו לפרוש, הוא נענה לבקשתו, "אם כי ידעתי כי העם כולו יקבל ידיעה זו בצער עמוק".⁶ ידין, אמר בן-גוריון, נימק את התפטרותו במניעים אישיים אותם סירב בן-גוריון לפרט בישיבת הממשלה, ובחוסר רצונו לבצע את תביעתו לקיצוץ נרחב בכוח האדם בצה"ל. "בן גוריון", כותב מרדכי בר-און, "סבר שניתן להסתפק בצבא סדיר בהיקף מרבי של 22 אלף חיילים. יגאל ידין סבר שקיצוץ קיצוני כל כך במצבת הצבא עלול להזמין את חידוש המלחמה, ולא יאפשר להבטיח את הגבולות".⁷ בן-גוריון סבר שידין בוחן את הדברים מנקודת מבט צרה, צבאית באופיה: "אינך רואה התמונה כולה כמו שהיא", כתב לו בן-גוריון: "א. בטחון המדינה אינו עומד על הצבא בלבד, אלא תלוי ביכולתה הכלכלית והכספית המקצועית והמוסרית של האומה. ב. אסור שכוחות הביטחון ייערכו מתוך הנחה שכל רגע יכולה לפרוץ מלחמה. מפני שאם הצבא יהיה ערוך כל הימים למלחמה, לא יוכל העם להיות ערוך למלחמה כאשר היא תפרוץ באמת. ג. אי אפשר וגם מזיק [לפעול] בלי סיכון מחושב".⁸

בדיעבד מתברר כי בן-גוריון לא שבע נחת מאופיו הזהיר של ידין ומן החששות שלו לקחת סיכונים במצבי עימות. הוא סבר שרמטכ"ל מחויב להפגין מידה רבה יותר של העזה. בדיונים שקדמו להכרזת המדינה היה זה ידין, הרמטכ"ל בפועל, שהעריך את סיכויי הניצחון ב-50% בלבד (פיפטי פיפטי", בלשונו).⁹ בישיבת מנהלת העם ב-12 במאי 1948 נשאל ידין לגבי יכולת העמידה מול צבאות מדינות ערב. "אם אני רוצה להיות מאוד זהיר", הוא ענה, "ברגע זה השאנסים [הסיכויים] שקולים מאוד. אם להיות יותר כנה, הייתי אומר שהיתרון שלהם גדול, אם כל הכת הזאת [מדינות ערב] תבוא להילחם בנו". בהמשך אמר ידין במפורש שרצוי היה לדחות את הכרזת העצמאות בחודשיים.¹⁰ בן-גוריון העריך, קרוב לוודאי, ובצדק, שהערכת מצב כזו הנשמעת מפי מפקד הצבא יש בה כדי לרפות את ידי הדרג המדיני המורכב, מן הסתם, מאזרחים חסרי ידע וניסיון צבאי.

6 פרוטוקול ישיבת הממשלה יד/שיג, 3 בדצמבר 1952, עמ' 2, א"מ.

7 מרדכי בר-און, **כשהצבא החליף מדיו פרקים בהתפתחות צה"ל בשנים הראשונות לאחר מלחמת העצמאות 1949-1953**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2017, עמ' 33 (להלן: בר-און, **כשהצבא החליף מדיו**).

8 **מכתב בן-גוריון אל יגאל ידין**, 4 בספטמבר 1952, תיק התכתבויות, אב"ג.

9 אבי בראלי, "בלי הפחדות", **ישראל היום**, 16 במאי 2020.

10 **ישיבת מנהלת העם**, 12 במאי 1948, א"מ.

הערכת המצב של בן-גוריון נשמעה אופטימית יותר: "המערכה ההולכת ומסתיימת בשני שלביה הראשונים", אמר במועצת העם ב-4 במאי 1948, "יש בה לא מעט כדי לעודד אותנו. למרות מיעוט מספרנו, ולמרות מיעוט ההתכוננות שלנו, לא הפסדנו עד עכשיו אף נקודה אחת, והאויב לא הצליח לחדור לאף ישוב אחד. לעומת זאת, נעזבו כמאה ישובים ערביים על ידי תושביהם. למעלה ממאה וחמישים אלף ערבים עזבו את ישוביהם ועברו למרכז הארץ או לארצות השכנות".¹¹ גם לאחר ההכרזה על הקמת המדינה ותחילת הפלישה הערבית נשמע בן-גוריון מודאג, אך הקרין יותר ביטחון מהערכות המצב של ידיו. "לפי שעה", הוא אמר בישיבת מועצת העם ב-19 במאי 1948, "השלטון באוויר נמצא בידי האויב [...] יש לנו יסוד להניח שמצב זה לא יימשך זמן רב [...] אבל ציבורנו לא נפחד [...] הייתי ברחוב בשעת ההפצה הראשונה [...] ראיתי את הציבור ולא מצאתי כל סימן של בהלה".¹²

גם במהלך המלחמה התגלה ידיו כאדם זהיר מדי לטעמו של בן-גוריון:

רק בשני מקרים נכנעתי לדעתו של ידיו, ועד היום אני מצטער [על כך] והוא מצטער [על כך]. הוא נוכח [לדעת] שאני צדקתי. זה היה בזמן שעוד לא הכרתי כל כך העניינים. [בתגובה על הצעות הפעולה של] הוא אמר: 'על גופי'. לא היה לי אומץ לב לאמר: 'לא'. אילו לא קיבלתי דעתו, כי אז רצועת עזה הייתה בידנו. הפעם השניה זה בדרך ירושלים. הערבים נכנסו לדיר אויב [כפר ערבי סמוך לשער הגיא]. חשבתי שצריכים לכבוש אותו עוד פעם. הוא [ידיו] עשה חשבון שאין לו כוחות. נכנעתי לו. אני בטוח שאפשר היה לכבוש עוד פעם את דיר אויב, אבל נכנעתי לו. ידיו היה רמטכ"ל מבריק, אבל יותר מדי זהיר. נחוצה זהירות. אבל נחוצה גם העזה. בלי העזה אי אפשר לנהל מלחמה. אי אפשר להעיז באופן פראי, אבל בלי העזה אי אפשר להצליח אף פעם.¹³

¹¹ **ישיבת מועצת העם**, 4 במאי 1948, א"מ. הרמטכ"ל דיין נתן גיבוי לדברים אלה: "בתקופה שממרח עד מאי 1948, [...] הצבא כילה למעשה את המלחמה בשטח ארץ ישראל, עם ערביי ארץ ישראל, לפני שפלושו צבאות ערב מהארצות השכנות ונכנסו לקרבות מכריעים. [הערבים] [...] נכשלו במלחמתם זו לפני התחלת המלחמה עם צבאות ערב". משה דיין, "משלב אל שלב", **מערכות** ל"ג, תשי"ט, עמ' 51. ראו גם: אורי מילשטיין, "מתגובה ליוזמה בשדה הקרב, מחצית אפריל 1948", **מערכות** 302-303, מארס-אפריל 1986, עמ' 44-53.

¹² **ישיבת מועצת העם**, 19 במאי 1948, א"מ. ראו גם: מאיר פעיל, "ממלחמה זעירה למלחמה סדירה", דצמבר-1947מאי 1948. **מערכות** נ"ט, אפריל 1972, עמ' 6-18.

¹³ **פרוטוקול** ישיבת הממשלה, יב/שכא, 27 בנובמבר 1960, א"מ.

בהמשך ביקש ראש הממשלה ושר הביטחון כי הממשלה תאשר הקצאת משאבים למילוי בקשתו של ידין לצאת לחו"ל להשלמת עבודתו האקדמית: "בישיבת הממשלה", כתב בן-גוריון לשר האוצר, "מילאה הממשלה את ידי להבטיח ליגאל ידין למשך שנתיים לסיים עבודתו המדעית בחו"ל, עבודה שיש בה גם ערך מדעי וגם ערך צבאי".¹⁴ בהמשך, באורח מפתיע, הודיע בן-גוריון לשרים כי הוא נוכח לדעת שהעול המוטל עליו בגין הצורך למלא שני תפקידים כה תובעניים - ראש ממשלה ושר ביטחון - הוא "למעלה מכוח אנושי"; הוא רוצה לפצל את התפקידים. מנקודת ראותו, רק אדם אחד בצבא היה ראוי לקבל את תפקיד שר הביטחון. הוא לא נקב בשמו, אך ככל הנראה כוונתו הייתה לראש אג"ם, אלוף משה דיין. אולם אליבא דבן-גוריון, גם ידין וגם המועמד לתפקיד שר הביטחון ביקשו ממנו להוריד רעיון זה מסדר היום.¹⁵

עתה נותרה על הפרק שאלת מינוי רמטכ"ל חדש. בן-גוריון הבהיר כי הוא וידין הגיעו למסקנה, "גם לגופו של דבר וגם מטעמים פסיכולוגיים בצבא", שהמועמד הראוי ביותר לתפקיד הוא סגן הרמטכ"ל, מרדכי מקלף. "גיוסו" של מקלף לתפקיד לא היה קל, אמר בן-גוריון, רק לפני שנה הוא ביקש להשתחרר מן הצבא. כדי להניא אותו ממהלך זה, שוחח בן-גוריון עם אישתו של מקלף. בסופו של דבר סוכם כי הוא ייצא לשנתיים לימודים בבריטניה. ערב צאתו של מקלף ללימודים בלונדון, כתב לו בן-גוריון מכתב הפותח במילים "אלופי היקר". בהמשך הוא המזכיר את סירובו של מקלף לקבל עליו את הפיקוד על חזית המרכז במלחמת העצמאות "מתוך הנחה שאינך ראוי לכך". בן-גוריון הדגיש כי הוא רואה ביציאתו של מקלף ללימודים רק "הפסקה קצרה בשירותך המבורך בצבא ההגנה לישראל [...] הערכתי [את] רצונך לעסוק בחקלאות, אבל נועדת להיות חייל, ואיני מניח לרגע אחד שתברח מגורל חיידך [...] בטחון המדינה לא יוכל לוותר על איש כמוך".¹⁶

אך בקיץ 1952 שיגר בן-גוריון את שליחו הצבאי, נחמיה ארגוב, ללונדון כדי לשכנע את מקלף לשוב ארצה, וזה נענה לבקשה ושימש סגן רמטכ"ל. עתה הובא לידיעתו כי נבחר לתפקיד הרמטכ"ל: "הוא התחלחל", סיפר בן-גוריון,

14 מכתב בן גוריון אל שר האוצר, 8 בנובמבר 1953, אב"ג.

15 פרוטוקול ישיבת הממשלה יד/שיג, 3 בדצמבר 1952, עמ' 3, א"מ.

16 מכתב בן גוריון אל מרדכי מקלף, 1 בינואר 1952, תיק התכתבויות, אב"ג.

"הוא אינו רוצה להישאר בצבא. יש לו לזאת טעמים אישיים ומשפחתיים. הוא רוצה להיות חקלאי".¹⁷ בסופו של דבר הסכים מקלף לקבל עליו את התפקיד למשך שנה, וביקש שבן-גוריון יתחייב בפניו שעוד שנה יהיה חופשי. בן-גוריון סירב לתת התחייבות מפורשת בהקשר זה והציע למקלף להמתין ולראות מה יהיו ההתפתחויות המדיניות והביטחוניות בזירה האזורית והבין-לאומית במהלך שנה זו.

ב-3 בדצמבר 1952 העביר בן-גוריון מכתב למקלף ובו נתן ביטוי רשמי למינויו כרמטכ"ל: "ברכתי האישיית לרגל תפקיד רב אחריות זה", כתב לו.¹⁸ ימים ספורים לאחר מכן ציין ראש הממשלה כי ההתחייבות לשנה אחת בלבד "מטילה עלי חובה לדאוג למחליף בעוד שנה. אבל אין אני יכול עדיין לחתום על דבריו כי בעוד שנה תהיה חופשי לעזוב אם תרצה בכך כי אינני יודע מה יתרחש השנה. ייתכן שאתה בעצמך תראה שאינך יכול לעזוב".¹⁹

איש לא הביע תמיהה על העובדה שרמטכ"ל מוערך כל כך מסיים את כהונתו לאחר שנה בלבד. לדברי בן-גוריון, מקלף היה אחד החיילים המצטיינים במלחמת העצמאות. כיבוש חיפה, הזכיר ראש הממשלה, נעשה על ידי גדוד שמקלף אימן ועל פי תוכנית מבצעית שהוא עיצב. בישיבת הממשלה ב-11 באוקטובר 1949 הוא הגדיר את מקלף "מתכנן הקרבות בגליל".²⁰ על רקע זה הציע אותו בן-גוריון למפקד חזית המרכז. ההצעה עוררה התנגדות עזה בקרב חוגים שבן-גוריון נמנע מציון זהותם. הוא הסתפק בקביעה ש"אז אורגן מרד. כל המטה התפטרו ושלחו לחברי הממשלה העתק מכתב סודי אישי אלי".²¹

בראיון ל"מעריב" ערב יום העצמאות 1967 הודה יגאל ידין כי הוא זה שעמד מאחורי ההתארגנות נגד מינוי מקלף למפקד חזית המרכז: "בן-גוריון רצה למנות לתפקיד אלוף פיקוד המרכז קצין מיוצאי הבריגדה שלפי דעתי נפל אז בנסיונו וכושרו מיגאל אלון שאותו הצעתי למנות כאלוף פיקוד המרכז [...]

17 פרוטוקול ישיבת הממשלה יד/שיג, 3 בדצמבר 1952. עמ' 4, א"מ.

18 מכתב בן גוריון אל מקלף, 3 בדצמבר 1952, תיק התכתובות, אב"ג.

19 פרוטוקול ישיבת הממשלה, י"ב/שי"ד, 15 בנובמבר 1953, עמ' 71, א"מ. בהמשך אותה ישיבה הציב ראש הממשלה את מקלף ואת שמעון פרס, מנכ"ל משרד הביטחון, בשורה אחת: "אני חושב את שניהם לעובדים הטובים ביותר שיש לנו, ואני שמח שזכיתי לעבוד עם שניהם. כל אחד עושה במקצועו, עד כמה שאני יכול להעריך, את עבודתו באופן הטוב ביותר".

20 פרוטוקול ישיבת הממשלה, ג/שי, 11 באוקטובר 1949, א"מ.

21 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 3, א"מ.

הודעתי לבן גוריון שאם יתמנה האיש שהוא ממליץ אתפטר מתפקידי וכמוני כמעט כל ראשי האגפים".²²

בסופו של דבר סירב מקלף לקבל עליו את התפקיד; ככל הנראה חשש שההתנגדות למינויו תקשה עליו למלא את התפקיד בהצלחה. בן-גוריון הציג זאת ביתר עדינות. לדבריו, "מקלף היה בחור צנוע וחשש לקבל עליו תפקיד זה להיות מפקד המרכז ומפקד ירושלים. הוא היסס וזה לא יצא לפועל".²³ משום מה, לא ראה בכך בן-גוריון ביטוי של חולשה, שאינו תואם אופי רצוי של רמטכ"ל. לאחר המלחמה התמנה מקלף ל"עוזרו הראשי" (התואר הרשמי - סגן הרמטכ"ל) של הרמטכ"ל יגאל ידין.²⁴

שנה לאחר תחילת כהונתו כרמטכ"ל חידש מקלף את לחציו על ראש הממשלה כדי שיאפשר לו לסיים אותה כפי שהובטח לו. באורח רשמי הפציר בו בן-גוריון שיישאר בתפקידו, אך לא ברור אם הפצרות אלה נאמרו כך שיכלו לשכנע את מקלף שאכן זהו רצון כן או שמא לא היה זה אלא מס שפתיים. עם סיום כהונתו כתב לו בן-גוריון מילים חמות:

בצער רב אני נפרד ממך היום. אני חייב לך תודה אישית עמוקה על אשר נשמעת לי למרות רצונך ונטייתך וקיבלת עליך לשרת לפחות שנה כראש המטה הכללי. אולם תודתי זו היא רק חלק מִצְעָר מהחוב שהעם כולו חייב לך על שירותיך המבורכים במשך שבע עשרה שנה [בכוחות הביטחון]. עודך עומד בשחר ימך, ואני בטוח שצפוי לך עתיד עשיר של שירותים לאומה ולמולדת.²⁵

במבט היסטורי קשה להבין את מניעיו של מקלף לשרת שנה אחת בלבד. הוא יכול היה להניח ששירות בכהונה כה בכירה ותובענית למשך תקופת זמן כה קצרה יעלה תהיות לגבי הסיבות לכך. בלי קשר להסברים

22 ראיון של יגאל ידין עם רפאל בשן, מעריב, 14 במאי 1967; ראו גם: אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הביטחונית, הקיבוץ המאוחד, 1985, עמ' 38 (להלן: שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח); ראו גם: מיכאל בר זהר, בן גוריון כרך ב, מגל בע"מ, 1987, עמ' 802.

23 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 3, א"מ. על אופי עבודתו של מקלף כרמטכ"ל, ראו: בר-און, כשהצבא החליף מדיו, עמ' 271-281. בספרה של אניטה שפירא מוגדר מקלף "הכוכב העולה" של בן-גוריון: שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, עמ' 37.

24 גיא אביעד, רב-אלוף מרדכי מקלף, ראש המטה הכללי השלישי של צה"ל, סדרת הרמטכ"לים, המחלקה להיסטוריה בצה"ל ותחום ההוצאה לאור בחטיבת תוה"ד, 2017, עמ' 24.

25 מכתב בן גוריון אל מרדכי מקלף, 6 בדצמבר 1953, אב"ג.

הרשמיים. סביר להניח שהדעה השלטת תהיה שהוא נכשל בתפקידו והוא נתבקש לסיים את תפקידו כדי למזער נזקים. אפשרות אחרת היא שתשרש ההערכה שהוא העדיף לדאוג לענייניו האישיים על פני טובת המדינה. מעבר לכך, איש מנהלה כמוהו ידע היטב שקשה להניע תהליכים משמעותיים בתוך שנה; בעצם, יאמרו האומרים, הוא הוצב כ"פקק" למלא את הפער בין התפטרותו של ידן למינויו של דיין. תמונת מצב זו אינה מכובדת לאדם במעמדו של רמטכ"ל במדינת ישראל.²⁶

כפי שנהג כלפי ידן, גם כלפי מקלף טרח בן-גוריון לשלב לא מעט נימות ביקורתיות לצד דברי השבח והמחמאות. בהשוואה שהוא עשה לא אחת בינו לבין ידן הבהיר בן-גוריון לחברי הממשלה כי ידן "עלה עליו בהברקותיו ובאינטואיציה שלו".²⁷ לא ברור לשם מה נועדה השוואה זו בין הרמטכ"לים, שאינה מחמיאה למקלף. ייתכן שהוא ביקש להעביר לשרים מסר כי המחמאות שהוא מרעיף על מקלף הן מחווה מתבקשת לאדם במעמדו, אך מצבה הביטחוני של מדינת ישראל מחייב להחליף אותו ברמטכ"ל אחר. ואכן, גם בדברי השבח שלו למקלף טרח בן-גוריון להדגיש בעיקר את יכולותיו המנהלתיות: "למקלף", הוא אמר, "יש חלק רב בעבודה הגדולה שנעשתה בשנים אלו. בלעדיו העבודה כמעט שלא הייתה יכולה להיעשות. הוא אדמיניסטרטור בחסד עליון. נכנס לפרטי פרטים. עושה עבודה בשקט ובהתמדה".²⁸ בן-גוריון לא אמר זאת במפורש אך דבריו אלה, המדגישים את יכולותיו המנהלתיות של מקלף, יוצרים רושם ברור שהוא ביקש להעביר מסר חז-משמעי לחברי הממשלה: נוכח הכשלים בפעילותו ובהתנהלותו של צה"ל, ועל רקע החשש מפני עימות מלחמתי נוסף, נדרש עתה מינוי של רמטכ"ל קרבי, לוחמני ובעל כריזמה.

26 **פרוטוקול ישיבת הממשלה יד/שיג**, 3 בדצמבר 1952, עמ' 4-5, א"מ. בהתייחסותו לסוגיה זו כתב עורך "מעריב": "זה היה השבוע, זעזוע קשה. זה המינוי הרביעי של רמטכ"ל בצבא, שכל כולו אינו אלא בן חמש שנים. זה עושה רושם של חוסר יציבות, וזה שינוי שבא כעבור שנה אחת בלבד לאחר כניסתו של מרדכי מקלף. וכאשר רמטכ"ל מתפטר לאחר תקופה קצרה כזאת, מתעורר בפומבי הרושם שהוא נכשל". עזריאל קרליבך, "ככל האדם הרמטכ"לים", **מעריב**, 4 בדצמבר 1953, עמ' 3 (להלן: קרליבך, **ככל האדם**).

27 **פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד**, 29 בנובמבר 1953, עמ' 3, א"מ. על אופי עבודתו של מקלף כרמטכ"ל, ראו: בר־און, **כשהצבא החליף מדיו**, עמ' 271-281. בספרה של שפירא מוגדר מקלף "הכוכב העולה" של בן-גוריון; שפירא, **מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח**, עמ' 37.

28 **פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד**, 29 בנובמבר 1953, עמ' 3, א"מ.

גם שר החוץ משה שרת ראה לנכון לערוך בהזדמנות זו השוואה בין ידין למקלף. "ידין", קבע שרת, "מוכשר יותר ממקלף, אישיות חזקה יותר ובעל מעוף גדול יותר". היתרון היחיד שהוא ראה במקלף היה היותו "בעל ניסיון קרבי מובהק".²⁹ משמע גם הוא, כמו בן-גוריון, הבין שהמציאות הביטחונית מחייבת "שינוי כיוון" והדגשה עמוקה יותר של הממד הקרבי בפעילותו של צה"ל. בסיום הישיבה הבהיר ראש הממשלה כי דיין ישמש סגנו של מקלף, אך ייכנס לתפקיד בעוד מספר חודשים. בכינוס חגיגי של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת לרגל כניסתו של הרמטכ"ל החדש לתפקידו, הבהיר ידין (ששנים ספורות קודם לכן סבר כי מקלף אינו ראוי לשמש מפקד חזית המרכז), כי הוא "נרגע ובטוח" נוכח מינויו של מקלף לרמטכ"ל. "אני משוכנע ובטוח", הוסיף, "שבגלל אישיותו, תכונותיו וידיעתו את כל העניינים הצבאיים והבטחוניים במשך תקופת כהונתו הם ישגשו ויתחזקו ביותר".³⁰

תמונת המצב הביטחונית

שימת הדגש על הצורך ברמטכ"ל קרבי באופן מובהק נובעת במידה מרובה מן המציאות הביטחונית שבפניה עמדה הנהגת המדינה בשלהי 1953. את שורשיה של תמונת מצב זו ראה להערכתנו בן-גוריון כבר בשלהי מלחמת העצמאות. בדרכו העיקשת, שחתרה "נגד הזרם", הוא סירב בתוקף להצטרף לצהלות השמחה והאופוריה שליוו רבים במדינת ישראל עם תום המלחמה. בניגוד לרבים, הוא סירב לקשור כתרים ולהתפעל נוכח תפקודו של צה"ל במלחמה: "ניצחנו", כתב בן-גוריון ביומנו לקראת תום המלחמה, "לא מפני שצבאנו הוא עושה נפלאות, אלא שהצבא הערבי רקוב; המוכרח ריקבון זה להמשיך?"³¹ בישיבת ועדת הביטחון ב-10 בדצמבר 1948 חזר בן-גוריון על תובנה זו: "אני אספר על הרבה כשלונות שהיו לנו, בגלל חוסר משמעת לא של חיילים, אלא בגלל זה שלא עשו את הדברים שהיו צריכים לעשותם היום, כי אם עשו אותם באיחור של שלושה ימים. כי למפקד שקיבל את הפקודה היה משום מה שיקול אחר".³² בישיבת ועדת הביטחון ב-11 בפברואר 1949 הוא חידד את המסר בהקשר זה: "בענייני צבא אני חולק על כל מה שמקובל אצלנו.

29 שם, עמ' 5-6.

30 פרוטוקול ישיבת ועדת החוץ והביטחון, 6/ב, 15 בדצמבר 1952, א"מ.

31 יומן בן גוריון, 27 בנובמבר 1948, אב"ג.

32 ישיבת ועדת הביטחון, 10 בדצמבר 1948, א"מ.

הציבור שמח, ובצדק, על הכיבושים והנצחונות שלנו [...] [אבל] אני מסרב להיות קרבן התעמולה של עצמנו בנוגע לצבא [...] תעמולה זו יכולה לעלות לנו ביוקר, בעצם קיומנו [...] היו לנו כשלונות שלא אעמוד עליהם עתה".³³

התנהלותו של צה"ל בעימות עם העולם הערבי לאחר מלחמת העצמאות שכנעה, קרוב לוודאי, את בן-גוריון בצדקת הערכותיו באשר לצורך הדחוף להביא למפנה דרמטי בשיפור יכולתו המבצעית. בישיבת ועדת החוץ והביטחון בדצמבר 1955 הוא אמר:

לאחר גמר המלחמה עם כריתת חוזה שביתת הנשק נעשו דברים שאסור היה לעשות אותם [נראה שכוונתו לפגיעה מכוונת באזרחים] ולא מצאנו דרך איך לעשות זאת [להרתיע את מדינות ערב מהמשך הפגיעה בנו בעיקר באמצעות תופעת ההסתננות]. ניסינו כמה פעולות שלא היו מוצלחות. היו כשלונות [מבצעיים] וגם כשלונות מוסריים [...] שהורידו את המוראל. איני מתבייש [לומר] שלא ידענו איך לעשות זאת [איך להתמודד עם האיומים הבטחוניים שהציבו בפנינו מדינות ערב]. עד שהגענו לידי כך [למסקנה] שצריך להקים כוח מיוחד [הכוונה, קרוב לוודאי, ליחידה 101] ועלינו לקחת על עצמנו שלא לעשות כמותם [פגיעה מכוונת באזרחים] ו[שלא] לעשות דברים שיצרו רושם רע בעולם וגם בתוכנו.³⁴

בספרו האוטוביוגרפי "אבני דרך" הציג דיין תמונת מצב דומה לזו שהציג בן-גוריון:

עד 1953 [דרך הפעולה של צה"ל הייתה] פאסיבית בעיקר [...] בראשית 1953 גברו פעולות צה"ל מעבר לגבול, ובכללן חדירות לכפרים פגיעה בנפש וברכוש. יחידות צה"ל לא ששו לבצע פעולות אלה. נראה כי דבר זה נבע מחוסר אמונת היחידה בכוחה ובכושרה לבצע פעולות חורגות מן המקובל. מפקדים אשר נתגלה אצלם חוסר מנהיגות ואי דבקות במטרה לא נתנו את הדין. תמיד נמצאו תירוצים והסברים לכשלונם. חדירה לכפר אשר נתקלה בשומר או שנתגלתה, הביאה לעתים לידי נסיגת הכוח בלי שיבצע את משימתו. ההכנות לביצוע הפעולות לא היו יסודיות ולא

³³ ישיבת ועדת הביטחון, 11 בפברואר 1949, א"מ.

³⁴ ישיבת ועדת החוץ והביטחון, 27 בדצמבר 1955, א"מ.

מספיקות. הידיעות על השטח ועל היעד לא היו עדכניות. אי
מציאת היעד או הפתעות גרמו לכשלון הפעולות.³⁵

במאמרו "פעולות צבאיות בימי שלום" תלה דיין את הכשלים בפעילותו של צה"ל באותה תקופה, בין השאר, במורשת הצבאית של מלחמת העצמאות:

מלחמת העצמאות הורישה לנו מסורת גבוהה ביותר, ונכונות להילחם מול אויב עדיף בציוד ובכוח אדם, אך חוששני כי במלחמת השחרור לא הגיעה הנכונות והתקיפות במרבית קרבות ההתקפה לזו של קרבות ההגנה. מסורת זו של מלחמת העצמאות לא די היה בה בשביל לחסן ולבטח את רמת הלחימה של הצבא להבא. החיילים והמפקדים שנתחנכו עתה בצבא נבחנו לא בקרבות הגנה אלא בהתקפה ולא די היה עוד בסיפורים על מלחמת העצמאות ובהבטחות כי נילחם גם במלחמה הבאה.³⁶

על רקע תמונת מצב זו, ניתן להתרשם מהתבטאויותיו של בן-גוריון כי הוא העריך שדיין ניחן ביכולת, בניסיון ובסמכותיות הנדרשים להביא לשינוי מהותי בהתנהלותו של צה"ל בתקופת זמן זו. התייחסויותיו של בן-גוריון אל דיין ותפקודו במלחמת העצמאות רוויות דברי שבח. לא ברור אם הוא לא היה מודע לאירועים פחות מוצלחים בפעילותו הצבאית של דיין, או שמא מנקודת ראותו היה המאזן הכולל חיובי ולא הצדיק התייחסות לכשלים. שנים מאוחר יותר הבהיר בן-גוריון באורח חד-משמעי את מעמדו הייחודי של דיין: "משה דיין כמפקד מלחמתי", הוא קבע, "היה הטוב שברמטכ"לים שקדמו לו".³⁷

35 דיין, **אבני דרך**, עמ' 147. יואב גלבר כתב בהקשר זה: "מלחמת צה"ל נגד הכפר הערבי בשנים 1953-1950 לא השיגה את מטרתה. צה"ל נחל בהכשלונות טקטיים, כגון הפעולות בפלמה ובאדנא". ראו: יואב גלבר, "תקופת פעולות התגמול", בתוך: מוטי גולני (עורך), **פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנות ה-50**, מוסד הרצל לחקר הציונות ומערכות, 1994, עמ' 15. "לכשלון של יחידות הקרב אז", כתב שבתי טבת, "היו סיבות והסברים. צה"ל היה עדיין בעצם התארגנותו, בניית עוצבותיו, ובמעבר מאורח לחימה של צבא פריטזני לזה של צבא סדיר. רוב החיילים הסדירים ביחידות הקרב היו עולים חדשים שטרם התערו בארץ. המפקדים הבכירים לא בטחו בחייליהם ולא סמכו על המפקדים הזוטרים. האימונים לא היו תכליתיים לצורת מלחמה נמרצת. חלק מזמןן של היחידות הוקדש למשימות קליטת העלייה. שיטות ההדרכה והציוד היו עדיין שאולים מצבאות זרים ולא מתאימים לנסיבות בישראל. ובעיקר, לא הייתה החלטיות קרבית". שבתי טבת, **משה דיין, ביוגרפיה**, שוקן, תשל"ג, עמ' 383.

36 משה דיין, "פעולות צבאיות בימי שלום", **מערכות** קי"ח-קי"ט, כרך ל"ג, ניסן תשי"ט, עמ' 58.

37 **מכתב בן גוריון אל הרמטכ"לים**, 9 במארס 1964, אב"ג.

מאוחר יותר אמר דיין כי בן-גוריון פעל על פי תפיסת עולם שתמכה בכניסת צעירים להנהגה, והוא עצמו השתלב היטב בתפיסה זו. "כאשר הייתי רמטכ"ל", סיפר דיין, "החלפתי את כל קבוצת המפקדים הבכירים שקיבלתי בירושה. לא מיניתי מישהו שלא היה בשדה הקרב. בן-גוריון היה בעד החלפת הגוורדיה הישנה. באחד מנאומיו בפני ותיקי מפא"י הוא אמר ששום דבר בארץ לא נעשה אלא על ידי אנשים של עד גיל שלושים".³⁸

מערכת היחסים בין בן-גוריון לדיין

יחסיו ארוכי השנים של דיין עם בן-גוריון היו מורכבים וידעו עליות וירידות רבות. "היחסים בין השניים", כתב החוקר דוד טל, "חרגו מיחסי מדינאי-רמטכ"ל, ושניהם נתנו ביטוי ליחס המיוחד שהעניקו איש לרעהו: בן-גוריון עשה זאת בדרכו המיוחדת, בכך שהרבה לשתף את דיין בספקותיו ובהתלבטותיו בנושאים בטחוניים ומדיניים, ודיין הביע את תחושותיו כלפי בן-גוריון באופן מפורש".³⁹ שמעון פרס, שעבד שנים רבות לצד שני האישים הללו, אפיין את מערכת היחסים ביניהם במילים הבאות:

בין השניים הייתה הכרה והוקרה עמוקות מאוד. בן-גוריון העריך את משה דיין, אני יכול אפילו לאמר שאהב אותו כבן אדם, וכמו כן שמשה מאוד מאוד העריך את בן-גוריון. אני חושב שהיה יחס כן בין שני הצדדים. היו עליות וירידות. אף אחד מהם לא היה חסיד שוטה [...] אבל ביסודו של דבר עמדה הערכה ויחס עמוק מאוד בין השניים, שכמעט לא נפגעו לאורך הדרך כולה.⁴⁰

38 יעקב ארז ואילן כפיר, **שיחות עם דיין**, ספריית מעריב, 1981, עמ' 17 (להלן: ארז וכפיר, **שיחות**). ערב מינויו לרמטכ"ל היה דיין בן 38. ראו גם: משה מייזלס, "בן-גוריון התייצב לצד הצעירים ועורר חמת הוותיקים", **מעריב**, 7 בדצמבר 1958.

39 דוד טל, "בין בן-גוריון, שרת ודיין: המאבק על היזמה למלחמת מנע, 1955", **קתדרה**, 81, עמ' 99. טל מציין במחקרו את קביעתה של יעל דיין, בתו של משה דיין, באשר לתחושות "ההערכה הכבוד והאהבה" שרחש אביה לבן-גוריון. בה בעת הוא מציין את העובדה שבספרו של בן-גוריון "מדינת ישראל המחודשת" (עם עובד, 1969), המגולל את אירועי התקופה הוא כמעט שאיננו מזכיר את דיין. הערות 1 ו-2 במאמרו של טל. ראו גם: מוטי גולני, "בן-גוריון נגד דיין, או בעקבותיו? ישראל בדרך אל המלחמה היוזמה", **קתדרה**, 81, עמ' 100.

40 **משה דיין - בין אסטרטג למדינאי: לזכרו של רב אלוף משה דיין, לרגל יום השנה ה-22 לפטירתו**, המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה והמכללה לביטחון לאומי - צה"ל, 2003, עמ' 71.

בהתייחסויות רבות אל דיין ציין בן-גוריון שוב ושוב את הערכתו הרבה לאומץ ליבו ולכישוריו כמצביא. אין ספק שהוא ראה אותו כמי שישתלב בהנהגת המדינה. במהלך מלחמת העצמאות הביע בן-גוריון תרעומת על הניסיון לעצור את קידומו של דיין בשל השתייכותו למפא"י:

מבין מפקדי החזית, אין אחד מחברי מפלגת פועלי ארץ ישראל, ובין שלושה עשר מפקדי החטיבות יש חבר אחד ממפלגת פועלי ארץ ישראל. וזוהי בושה לנו. הוא [דיין] היה מפקד כל השנים. אין לנו הרבה כמותו בכל הצבא. מותר לי לאמר זאת עליו אף על פי שהוא חבר מפלגת פועלי ארץ ישראל. הייתה מגמה כזאת. הייתה קומבינציה כזאת לא להניח למי שאינו חבר מפלגה מסויימת להגיע לדרגות הגבוהות. אבל נתברר שבין המפא"יניקים ה'שלימזלניקים', יש אחד שראוי להיות מפקד חטיבה. שערוריה היא שמשה דיין לא היה מפקד עד עכשיו. בקושי הגיע להיות מפקד גדוד בעשרת ימי הקרבות האחרונים. הוא היה בין כובשי לוד. הוא בין המחוננים שבחיילי הארץ.⁴¹

בשלביה האחרונים של המלחמה נתן בן-גוריון ביטוי לרצונו בשילוב דיין בהנהגת המדינה; בין השאר, בהצבתו במקום העשירי ברשימת מועמדי מפא"י לכנסת בבחירות שנערכו בינואר 1949. יש להניח, אם כי אין לנו ראיות חותכות לכך, כי נכוונותו של דיין לפרוש מן הכנסת, ואולי אף מתפקיד שר בממשלת בן-גוריון, נבעה מהבטחה שקיבל מראש הממשלה באשר לקידומו הצבאי. דיין עצמו הודה כי בן-גוריון קידם אותו בתחום הפוליטי, בעיקר בקשר לשילובו במשא ומתן עם מדינות ערב ושיחות שביתת הנשק.⁴²

ראש הממשלה היה מוכן להרחיק מעבר לכך. ב-29 בנובמבר 1952 הוא כתב ביומנו כי הציע לדיין לשמש סגנו של הרמטכ"ל מקלף, "ובעוד שנה יהיה רמטכ"ל או שר הביטחון".⁴³ אך דיין הבהיר כי אינו רוצה להיות סגן של מקלף.

41 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, לד/שח, 15 בספטמבר 1948, א"מ.

42 ארז וכפיר, שיחות, עמ' 21. ואכן מסמכי מחלקת המדינה מתקופת מלחמת העצמאות רוויים אזכורים של דיין, ובעיקר שיחותיו להשגת הפסקת אש בומגעיו עם ההנהגה בירדן. ראו גם: אליקים רובינשטיין, 'משה דיין וירדן: מערכת היחסים המיוחדת בין ישראל לירדן ב-51 השנים האחרונות שזורה בקורות חייו של משה דיין שנפטר לפני 18 שנה כפי שעולה מדברים שנשא אליקים רובינשטיין לזכרו של הרמטכ"ל ושר הביטחון לשעבר ביום השנה ה-16 למותו. מערכות 364, יוני 1999, עמ' 60-64.

43 יומן בן גוריון, 29 בנובמבר 1952, אב"ג.

בתפקיד זה הוא ייאלץ לעשות פעולות ש"מקלף יטיל עליו מדי פעם". לפיכך הוא התמנה כראש אג"ם, הגם שבפועל מדובר בתואר שהיה זהה בחשיבותו לסגן רמטכ"ל.⁴⁴

בסוף אוקטובר 1953, עם פרישתו הזמנית של בן-גוריון מן הממשלה, הוא הביא בפני הממשלה את הצעתו למנות את דיין לרמטכ"ל. מאמר זה יסקור את הטיעונים העיקריים שהועלו בעד ונגד מינוי זה.⁴⁵

הדין בממשלה סביב מינוי דיין לרמטכ"ל

בישיבת הממשלה ב-29 בנובמבר 1953 הוסיף בן-גוריון להרעיף שבחים על דיין, הפעם בקשר ליכולותיו בתחום המדיני. אגב כך הוא עשה, ולא בפעם הראשונה, השוואה בינו לבין מקלף, שלא החמיאה לאחרון: "אולי השרות הגדול ביותר שהוא [דיין] עשה היה לא בשטח הצבאי אלא בשטח הצבאי-דיפלומטי, זה עניין ואדי ערה. אם אנו יכולים עכשיו לנסוע לעפולה דרך ואדי ערה והמשולש הקטן הוא בידינו, זוהי מלאכתו של משה דיין [...] הוא אדם בעל מחשבה צבאית חשובה. ההבדל בינו לבין מקלף [נעוץ בכך] שמקלף מתרכז על כל פרט, [ואילו דיין] קרוב לטיפוס של יגאל ידין".⁴⁶

במכתב הפְּרָדָה מדיין כרמטכ"ל סקר בן-גוריון, בין השאר, את הישגיו הצבאיים במלחמת העצמאות, ובעיקר את כיבוש לוד ורמלה. "אם כי כוחות הלגיון הערבי עלו בכמות חייליו וזינונו על הכוח שלך", כתב בן-גוריון, "בקרבות אלה גילית שתי תכונות [...] שעשו אותך לאחד החיילים המעולים ביותר בצבא ההגנה לישראל: תעוזה כמעט מטורפת, מאוזנת על ידי שיקול טקטי ואסטרטגי מעמיק".⁴⁷ תפקודו של דיין במהלך מלחמת העצמאות בכלל, ובקרבות לוד ורמלה בפרט, נידון בשלל רב של מחקרים; רובם תמכו בגרסת בן-גוריון ומיעוטם דחו אותה. בהמשך המכתב הביע ראש הממשלה הערכה רבה גם ליכולותיו של דיין בתחום המדיני ובניהול המשא ומתן עם מדינות ערב: "ראיתי שחוננת בחושים מדיניים ושכל ממלכתי בלתי

44 שם, 7 בדצמבר 1952. דיין סירב עוד קודם לכן להתמנות לסגנו של יגאל ידין. "אמרת לך", קבע דיין, "אני מעולם לא הייתי סגן של מישהו ולעולם לא אהיה סגן". ארז וכפיר, **שיחות**, עמ' 15. בפועל, התואר ראש אג"ם מקביל לסגן רמטכ"ל.

45 סקירת חלק מן הטיעונים, ראו אצל: שלמה נקדימון, "כך מינו כאן רמטכ"לים לפני וילה גלנט ולפני אהוד ברק", **הארץ**, 10 בפברואר 2011.

46 **פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד**, 29 בנובמבר 1953, א"מ.

47 **מכתב בן גוריון אל משה דיין**, 27 בינואר 1958, תיק התכתבויות, אב"ג.

רגילים".⁴⁸ מעניין לציין כי אופיו הלוחמני של דיין במלחמת העצמאות היה מוכר גם לנציגים דיפלומטיים בארץ. "מינויו של דיין במקום שאלתיאל", כתב הקונסול האמריקאי בירושלים למחלקת המדינה, "מהווה סימן שהיהודים מתכוונים לחדש את הלחימה בירושלים. דיין מוכר כ'פייטר', בעוד שאלתיאל מוכר כאיש מנהלה".⁴⁹ שנים רבות לאחר המלחמה התייחס דיין לתפקודו של דיין. "הערכת, ועודני מעריך ביותר", הוא אמר, "את כושרו של משה דיין במלחמת העצמאות, למרות שגם לחובתו, כמו לחובתו כולנו, יש לזקוף מספר כשלונות".⁵⁰

48 שם. בהתייחסותו לקרב כתב בר־און: "כך החל אחד מקרבות המופת של המלחמה על עצמאות ישראל. למרות הביקורת שנשמעה על הסיכון המופרז שקיבל דיין עליו ועל אנשיו, התחנכו דורות של לוחמים בצה"ל על ברכי סיפור הגבורה [...] סוד ההצלחה היה טמון בכוח האש שהופעל בצורה מרבית ובמהירות התנועה". מרדכי בר־און, **משה דיין: קורות חייו 1915-1981**, עם עובד, 2014, עמ' 68 (להלן: בר־און, **דיין קורות חייו**). ראו גם: גיא אביעד, **רב־אלוף משה דיין ראש המטה הכללי הרביעי של צה"ל**, סדרת הרמטכ"לים, המחלקה להיסטוריה בצה"ל והמדור לפרסומים ולמולטימדיה בחטיבת תוה"ד, 2018, עמ' 22. בהקדשתו לדיין כינה אותו בן־גוריון "הלוחם הנועז ורב התבונה"; ראו: יוסי גולדשטיין, **בן־גוריון, ביוגרפיה**, ספר שני: **המנהיג - עלייתו ושקיעתו**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 2019, עמ' 825 (להלן: גולדשטיין, **בן־גוריון**). במחקר על תפקודו של דיין, מפקד הגדוד בקרב, ציין החוקר את הנקודות העיקריות: "בקרב הזה הפגין מפקד הגדוד את התכונות הבאות: א. אומץ לב וחוסן נפשי לעמוד אל מול לחצי הקרב. את אלה ניתן לראות בקור הרוח שהפגין, בעמידתו ללא חשש בשדה הקרב ובאופן תפקודו. ב. מקצועיות שבאה לידי ביטוי בהבנת שדה הקרב ובהפעלה נכונה של הגדוד. ג. יישום הפיקוד והתבונה הטקטית. (בשני הקרבות שתוארו לעיל זיהה מפקד הגדוד את נקודת ההכרעה ופעל כך שידם של כוחותיו תהיה בה על העליונה). ד. השראת ביטחון ומסוגלות. מפקד הגדוד הביע אמונה ביכולות של פקודיו במהלך הקרב ונסך בהם ביטחון. ה. דבקות במשימה, נחישות ויוזמה. מפקד הגדוד לא נסוג לאחור ולא נעצר למרות התנגדותו החזקה של האויב, אלא להפך: הוא דבק בהשלמת המשימה ו. פיקוד מלפנים. בשני הקרבות היה מפקד הגדוד בראש אנשיו ברגעי הכרעה. שי קלפר, "מנהיגות המג"ד בשדה הקרב, עבר הווה, עתיד", **מערכות** 434, עמ' 28. ראו גם: אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן, **כיבוש לוד, יולי 1948**, הארכיון לתולדות ההגנה ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2000. ראו גם: מרדכי בר־און, "בחזרה אל לוד ורמלה", **קתדרה** 99, ניסן תשס"א. תום שגב, "מה קרה בלוד", **הארץ**, 12 במאי 2000; אלחנן אורן, **בדרך אל העיר, מבצע "דיני"**, מערכות, 1976 (להלן: אורן, **בדרך אל העיר**). חשוב לציין שהיו מערערים על מידת ההצלחה של דיין בקרב לוד רמלה. ראו: סא"ל בועז: "משה דיין, אדם בעל מודעות רבה להיסטוריה ולמקומו בה, הצליח להנחיל את המיתוס שכיבוש העיר לוד במלחמת העצמאות נבע מפריצת הגדוד המשורין שעליו פיקד, גדוד 89, לתוך העיר. מחקר קפדני יותר מלמד שהפריצה הזאת הייתה מסע מבולבל למדי של כוח שתעה בדרכו". סא"ל בועז, "כיבוש לוד והשפעתו על צה"ל", **מערכות** 383, **מאי 2002 - אייר התשס"ב**, עמ' 92. אפרים ריבק מתח אף ביקורת על הפעולה והוסיף: "ורוצה אני לשאול: האם בכלל מותר לנו לראות פעולה מסוג זה כפעולה למופת לנו". אפרים ריבק, "על הפריצה ללוד ותכנונה", **מערכות** ס"ה, כרך י"ז, כסלו תשי"א, עמ' 75-76.

49 **מברק של קונסול ארצות הברית בירושלים, מקדונלד, אל מחלקת המדינה**, 31 ביולי 1948. *Foreign Relations of the United States, 1948, Volume V, Part 2, The Near East, South Asia, and Africa*, United States Government Printing Office Washington, 501.BB Palestine/7-3148: Telegram. ebook, May 28, 2018.

50 יגאל ידון, "בן גוריון רוצה לזקוף את הצלחות צה"ל לזכותו ולהטיל את האחריות לכשלונות על הפיקוד", **מעריב**, 8 במרץ 1964, עמ' 1.

ביום ראשון 29 בנובמבר 1953, בשעה 10:00 בבוקר, התכנסה הממשלה לשיבה רגילה. על סדר היום - סקירות שוטפות בסוגיות שוליות כלכליות ודיפלומטיות. ראש הממשלה ושר הביטחון פתח בסקירה על התרסקות מטוס של חיל האוויר ועל רכש תותחים בינוניים מצרפת. מכאן הוא עבר כבדרך אגב למינוי דיין לרמטכ"ל. סוגיה זו לא נכללה בסדר היום הרשמי של הישיבה, וככל שניתן להתרשם בן-גוריון לא מסר - לפחות לחלק מן השרים - על כוונתו להעלות עניין זה באותה ישיבה. קרוב לוודאי שחזה כי תהיה התנגדות למינוי, ובדרך זו של הפתעה הוא ביקש למנוע תיאום מוקדם ביניהם.

הערכה זו מתחזקת, כפי שנראה להלן, נוכח התנהלותו של בן-גוריון לכל אורך ההתדיינות סביב מינויו של דיין לרמטכ"ל וההתנגדויות הקשות שהיו לכך בממשלה. לא אחת הוא נשמע כאובד עצות ממש מול השרים המותחים עליו ביקורת קשה, לעיתים באורח עדין וזהיר ולעיתים באורח בוטה למדי, על בחירתו בדיין כמועמד לרמטכ"ל. כל זאת, כאשר גם שרי מפלגתו הסתפקו בהבעת תמיכה זהירה ולא חד-משמעית. תמונת מצב זו מציגה את מעמדו הפוליטי של בן-גוריון בשנים הראשונות של המדינה באור שונה מזה שניתן לו על ידי חוקרים רבים. הדימוי של מנהיג כריזמטי וסמכותי, היכול לאכוף על חברי הממשלה כמעט כל החלטה שירצה בה, עומד בסימן שאלה נוכח תמונת המצב המצטיירת בהקשר המאבק שניהל סביב מינויו של דיין לרמטכ"ל.

את דבריו בישיבת הממשלה בנובמבר 1953 פתח ראש הממשלה ושר הביטחון בסקירה קצרה על תהליך מינויו של מקלף לרמטכ"ל והחלטתו הנחושה לפרוש עתה מן התפקיד.⁵¹ מטרתו הברורה הייתה להבהיר חד-משמעית שתקופת כהונתו של מקלף הסתיימה, ועתה יש למנות לתפקיד הרמטכ"ל את המועמד שלו - משה דיין. שרי הממשלה, כפי שנראה להלן, לא אפשרו לו לממש מתווה זה בדרך חלקה ומהירה. וכעת ניגש בן-גוריון לעיקר. במשפט קצר הוא הבהיר לשרים כי ברצונו למנות את דיין לרמטכ"ל. ההחלטה על מינוי זה גמלה בליבו זמן רב קודם לכן, והוא שיתף בכך את מקורביו שבועות ספורים לפני כן: "בצאתי את הישיבה", כתב משה שרת ביומנו ב-12 באוקטובר 1953, "שם יצחק נבון בידי פתק כתוב ערבית: 'ב'ג [בן-גוריון] חושב על אשכול כראש הממשלה; מרדכי מקלף התפטר ואלוף [משה דיין] ראש אגף מבצעים יתמנה רמטכ"ל".⁵²

51 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 3, א"מ.

52 משה שרת, יומן אישי, ספריית מעריב, 1978, 12 באוקטובר 1953, עמ' 27 (להלן: שרת, יומן). אתר משרד הביטחון מציין את התפקידים הבאים שמילא דיין בצה"ל: אלוף פיקוד הדרום (1949-1951), אלוף פיקוד הצפון (1952), ראש אג"ם (1952-1953) והרמטכ"ל הרביעי של צה"ל (1953-1958); אתר משרד הביטחון, שרי הביטחון לדורותיהם - משה דיין: <https://www.mod.gov.il/About/ministers/Pages/dayan.aspx>

עוד באותו יום נפגש שרת עם בן-גוריון ושמע מפיו על כוונתו למנות את דיין לרמטכ"ל. וכך כתב שרת ביומנו:

אמרתי מייד לבן גוריון כי משה דיין הוא חייל רק בשעות מלחמה אבל בימי שלום הוא איש מדיניות. אין לו כל עניין בניהול המשק הצבאי. המינוי פירושו 'מידון' [הכוונה, קרוב לוודאי, ליצירת מדינים, מחלוקות ויריבויות בתוך המטכ"ל] המטה. כושר המזימה המופלג של הרמטכ"ל החדש יהיה שורש פורה סיבוכים. בן גוריון הודה בנכונות הגדרות אלו ולא עוד אלא הוסיף כי דיין עצמו הגדיר עצמו כך, ולכן ביקש לפסול עצמו למישרה זאת. אבל אין דבר. יהיה טוב. יצאתי מלפניו בלב כבד ביותר.⁵³

שבועיים ימים לאחר מכן חזר שרת והביע את תחושותיו הקשות נוכח מינוי דיין: "ישבתי המום מהתמונה שנגולה לפני ותוהה על החזות הקודרת הנשקפת לצבא עם חילופי הגברא בתפקיד הרמטכ"ל העומדים לבוא זו הפעם השלישית בתולדותיו הקצרות של צה"ל".⁵⁴

במלחמת העצמאות, אמר בן-גוריון לחברי הממשלה, "הוא [דיין] הצטיין כאחד הלוחמים הנועזים ביותר". אחת התכונות החשובות שיש לדיין, הוסיף ראש הממשלה, הוא היכולת שלו לרכוש את אמון אנשיו, "זה דבר חשוב מאוד בצבא". הגדוד של דיין, סיפר, היה מורכב מאנשי הלח"י, "כאשר ביקשתי למנות את דיין למפקד ירושלים, באו אלי אנשי הגדוד והבהירו כי לא יקבלו עליהם מפקד אחר זולת דיין". בן-גוריון הבהיר להם שאין הם יכולים לקבוע מי יפקד עליהם, ועם זאת הוא העריך את מסירותם לדיין: "אז ראיתי יחס האנשים האלה כלפיו".⁵⁵

נראה כי בן-גוריון התפעל מפניית אנשי הלח"י אליו על רקע העובדה שמשה דיין קיבל ב־19 בספטמבר 1948 הנחיה (כנראה מבן-גוריון): "לאסור כל אנשי הלח"י; לתפוס את כל הבסיסים שלהם; לא לסבול שום התנגדות פיזית, ואם ינסו להתנגד יש לירות בהם. עליך לפעול בכל התקיפות והמרץ".⁵⁶ ניתן להניח כי הוא התפעל גם מסירובו של דיין לקבל תפקיד בכיר ויוקרתי כמפקד

53 שרת, יומן, 12 באוקטובר 1953, עמ' 27.

54 שם, 27 באוקטובר 1953, עמ' 83.

55 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 4.

56 מכתב בן גוריון אל משה דיין, 17 בספטמבר 1948, תיק התכתובות, אב"ג (תיק מקורי א"צ 1/1556/2). על פעילותו של דיין נגד אנשי הלח"י בירושלים, ראו: בר־און, דיין קורות חייו, עמ' 72.

ירושלים, שכן בלשונו, "אינני רוצה להיפרד מן הגדוד ומתפקידי, מפקד גדוד קומנדו הנלחם פיסית בראש אנשיו".⁵⁷ ראוי לציין כי הקונסול האמריקאי בירושלים, גיימס מקדונלד, העריך בהקשר זה כי מינויו של דיין כמפקד חטיבת ירושלים נועד להשיג שתי מטרות: מינוי מפקד המסוגל לנהל מערכה צבאית נגד הירדנים בירושלים, ובמקביל נקיטת צעדי ענישה קשים נגד אנשי האצ"ל והלח"י.⁵⁸

דיין, הבהיר בן-גוריון, "דרש ממנו מאוד" שהמינוי שלו כרמטכ"ל יאושר עוד באותו יום וביקש להודיע על הדבר לאלופים בטרם הדבר יתפרסם, כדי שלא ייוודע להם מהעיתונות. בכל מקרה, אמר ראש הממשלה, המינוי ייכנס לתוקפו רק בשבוע הבא - "אני חושב שהוא זכאי שאמלא בקשתו". לא ברור אם אכן הציג דיין את תביעתו למינויו לרמטכ"ל בנוסח אולטימטיבי כזה או שמא נוח היה לבן-גוריון לומר כך את דבריו על מנת להאיץ את קבלת בקשתו למינוי דיין כרמטכ"ל בטרם יעזוב הוא עצמו את הממשלה.⁵⁹

שר הבריאות יוסף סרלין (סיעת ציונים כלליים) העלה בדבריו את הסוגיה העקרונית של דרך קבלת ההחלטות סביב המינוי עוד בטרם הכניסה לדיון על התאמת דיין לתפקיד. על רקע זה הוא ביקש לדחות את ההחלטה. לא ייתכן, אמר סרלין, שהממשלה תופתע על ידי הודעה כזו ותתבקש להחליט באורח מיידי. הוא דרש להעביר את הסוגיה לוועדת השרים לענייני ביטחון ואחר כך להחזירה להכרעת הממשלה. בן-גוריון התחמק מתשובה ברורה לטיעונים אלה ולא הסביר מדוע לא פעל בדרך המקובלת - לא הציב את הסוגיה על סדר היום של ישיבת הממשלה ולא שיתף לפחות חלק מן השרים בתוכניותיו. הוא הסתפק בקביעה שדיין דרש כי ההכרעה תתקבל בו ביום. בן-גוריון טען כי הבהיר לדיין שהדבר נתון להכרעת הממשלה, והוא עצמו אינו יכול להתחייב מראש כיצד יחליטו השרים. אבל דיין, כך בן-גוריון, עמד על דעתו שההכרעה תתקבל היום: "זוהי בקשה אישית שלו, ואני מרגיש חובה לקיים אותה. אנו חייבים לבחור הזה משהו".⁶⁰

57 דיין, **אבני דרך**, עמ' 64.

58 **מברק של קונסול ארצות הברית בירושלים, מקדונלד, אל מחלקת המדינה**, 13 ביולי 1949. Foreign Relations of the United States, 1948, Volume V, Part 2, The Near East, South Asia, and Africa, United States Government Printing Office Washington, 501.BB Palestine/7-3148: Telegram.ebook, May 28, 2018

59 **פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד**, 92 בנובמבר 1949, עמ' 4.

60 שם, עמ' 5.

ניתן להניח שדיין אכן הפעיל לחצים כבדים להבטיח את אישור מינויו כרמטכ"ל בטרם יפרוש בן-גוריון מן הממשלה. לדיין, צריך לציין, היה גב פוליטי חזק למדי בתוך מפא"י, בין השאר בזכות אביו, שמואל דיין, שהיה חבר כנסת ומראשי תנועת המושבים. דיין העריך, ובצדק, כי רק בן-גוריון ירצה ויוכל להסדיר את מינויו לרמטכ"ל. בסיום הדיון אמר בן-גוריון לשרים: "אני צריך להסתלק בשבוע הבא. אני דוחה הסתלקותי רק בגלל עניין זה".⁶¹ ייתכן שקביעה זו נועדה לזרז את השרים שהיו מעוניינים בפרישתו לפעול לאישור המינוי. בהמשך הוא הבהיר למתנגדי דיין, כי הוא בסך הכול מממש את בקשתו של מקלף לפרוש בהקדם: "הבטחתי למקלף", הוא אמר, "שאני אעביר הכהונה מאיש לאיש. זה עניין של סנטימנט. אין בזה שום דבר ממשי [כנראה, מהותי]. אבל יש ענין של יחסים אנושיים. מקלף חזר מלונדון כדי להמשיך ולשרת בצה"ל רק על בסיס הפצרתי הגדולה, [בעקבות] הלחץ שלי. הבטחתי לו שאני אעביר הכהונה מאיש לאיש".⁶²

בן-גוריון ידע היטב שהצגת הדברים שלו תעמיד את חברי הממשלה במצב שיתקשו לסרב לבקשתו. זה שנים הוא נחשב לסמל לאומי שאין לו מתחרה - שכן הוא האיש שהביא להקמת המדינה ולניצחון במלחמת העצמאות. הוא נהנה מאהדה ציבורית בקרב שכבות רחבות ובמגזרים מגוונים. למרות זאת, השרים לא מיהרו להתיישר לפי דרישותיו. שר המשפטים פנחס רוזן (יושב ראש המפלגה הפרוגרסיבית) ביקש לקבל עוד מידע על דיין בשני היבטים: ההיבט הפורמלי נוגע להשכלתו הצבאית של דיין. האם יש לו השכלה צבאית גבוהה מעין אקדמית, שאל רוזן, או שכל השכלתו היא הניסיון שרכש במהלך שירותו ב"הגנה" ובמלחמת העצמאות. ההיבט השני משמעותי הרבה יותר ומעיד בעליל על יכולת הבחנה חדה של רוזן: "אני שמעתי שהוא [דיין] היה נועז ואמיץ מאוד. האם אין לפחד שהוא עלול להעמיד את הממשלה בשטח הצבאי בפני עובדות בלי לשאול אותנו".⁶³

61 ש.ם.

62 ש.ם.

63 ש.ם.

בהתייחסו להשכלתו הצבאית של דיין ערך בן־גוריון, כהרגלו, השוואה עם רמטכ"לים אחרים:

משלושת הרמטכ"לים שהיו לנו, שניים הראשונים, כל השכלתם הייתה בהגנה. הרמטכ"ל הראשון והשני, לא קיבלו שום חינוך צבאי באיזה מקום שהוא. הרמטכ"ל הראשון היה חייל בגדוד העברי במלחמת העולם הראשונה. בלגיון הראשון לא היו בני הארץ מפקדים. זו הייתה השכלתו הצבאית מחוץ להגנה. יגאל ידן קיבל את השכלתו הצבאית רק בהגנה. לא הייתה לו כל השכלה צבאית בשום מקום אחר. מקלף, מלבד בהגנה, הייתה לו השכלה צבאית בבריגדה. ואחר כך היה שני חודשים בלונדון. הוא למד שם אדמיניסטרציה, והפסקתי את לימודיו.

באשר לדיין, הבהיר בן־גוריון, השכלתו נרכשה תוך כדי פעילותו ב"הגנה" ובתפקודו במהלך מלחמת העצמאות. הוא גם סיים קורס של ארבעה חודשים בבריטניה.⁶⁴

אשר להיבט השני שהעלה השר רוזן קבע ראש הממשלה:

יש ביטחון גמור ששום רמטכ"ל מאלה שאני מכיר, שבאים בחשבון לתפקיד זה, אין לי חשש שמישהו מהם יעשה מעשה להעמיד את הממשלה בפני עובדה, כלומר שיעשו איזה דבר בלי הרשאת השר הממונה עליהם [...] גם בנוגע לדיין, כמו לכל הקצונה הבכירה, כפי שאני מכיר אותה, אין שום חשש. דבר זה נכנס בדמם. הם יודעים שהם עובדי המדינה, ואין שום מדיניות שלהם. אין אני יודע מה יהיה בעוד עשר שנים כאשר יקום דור חדש לגמרי [...] על הקצינים שאני מכיר אני יכול לאמר בביטחון שהם יודעים ומרגישים שהם רק זרוע ביצוע של המדינה.⁶⁵

ספק אם בן־גוריון עצמו היה משוכנע בתקפותן של קביעות אלה. הוא עצמו התנסה לאורך מלחמת העצמאות במקרים רבים של קשיים באכיפת סמכותו האזרחית על אנשי צבא. בנסיבות הקיימות הייתה בפניו משימה ברורה

64 שם, עמ' 6. עם סיום המחזור הראשון של בית הספר לפיקוד ומטה אמר הרמטכ"ל דיין את הדברים הבאים בהקשר לסוגיית ההשכלה בצה"ל עם הקמתו: "צה"ל בהיווצרו הקדים נעשה לנשמע. צה"ל נולד תוך קרבות מלחמת הקוממיות. מפקדיו לא היו בוגרי אקדמיות צבאיות, ולא חניכי בית הספר לפיקוד ומטה". הרמטכ"ל משה דיין, "דברים לרגל סיום המחזור הראשון של בית הספר לפיקוד ומטה", **מערכות** כ"ה, סיוון תשט"ו, עמ' 6.

65 שם, עמ' 7.

- לאשר את מינויו של דיין, ולצורך זה הוא נדרש להרגיע את השרים מפני "מדיניותו העצמאית".

ואכן, כפי שניתן לצפות, לפחות חלק מן השרים לא שוכנעו מדבריו של בן-גוריון. אחדים מילאו פיהם מים ואחרים דיברו. שר הדתות והסעד משה שפירא, מנהיג תנועת המזרחי, נטל את היוזמה ופנה אל בן-גוריון:

לא הייתי רוצה בישיבות האחרונות [לפני פרישתך] לחלוק על דעתך [...] אך העניין הוא לדעתי כה חשוב וכה רציני שאיני יכול לכבוש את דעתי בעניין זה. לא כל מי שכבש עיר ראוי להיות ראש הצבא. עד כמה שאני מכיר איש זה, עד כמה ששמעתי עליו הוא אינו אדם שקול. אינו קר רוח. אינו יודע לרסן את עצמו כשיש צורך. לדעתי, אלה הן הסגולות העיקריות שצריכים לדרוש מרמטכ"ל. וזה חסר לו לגמרי. אני תמה מאוד על מועמדות זו [...] אין דעה אחידה בחבר הקצינים ביחס אליו. אני יודע שיש דעה הפוכה אצל רבים מהקצינים, שרואים במינוי זה דבר לא כל כך טוב בשביל הצבא ובשביל חבר הקצינים.⁶⁶

בדברי התשובה נמנע בן-גוריון מהתייחסות לטיעונים המהותיים של השר שפירא שנגעו לאופיו של דיין. הוא פתח בביקורת מיתממת משהו על עצם העובדה ששר בממשלה מדבר עם קצינים בכירים בצה"ל. שפירא, נדחק לפינה, הבהיר כי הוא מקיים קשר בפרופיל נמוך ומצומצם עם מספר קצינים, "והם יודעים קצת את רחשי הרוחות שם" (בקרוב קציני הרמטכ"ל). מעבר לכך, התריס שפירא כנגד האיסור הגורף למפגש בין אנשי הדרג המדיני וקצינים בכירים: "אינני חושב שחבר ממשלה צריך לדון על עניין זה [מינוי הרמטכ"ל] רק מתוך האינפורמציה שהוא מקבל [משר הביטחון]".⁶⁷ בשלב זה העלה שפירא נימוק נוסף נגד מינויו של דיין. הוא לא אמר זאת במפורש, אך כוונתו הייתה, קרוב לוודאי, להיכרותו הקרובה של דיין עם המרקם הפוליטי בישראל והשאיפות הפוליטיות שלו, שקיבלו ביטוי מוחשי בהצבתו ברשימת מפא"י לכנסת בבחירות 1949. "לאשרינו", אמר שפירא, "היו לנו עד היום רמטכ"לים - אמנם הם לא גמרו אקדמיות - אבל הם ידעו

66 שם, עמ' 7-8.

67 שם, עמ' 8.

לשמור על [עיקרון] אחד: רק הצבא [הוא תחום עיסוקם] ולא יותר מזה. אינני יודע אם דיין הוא האיש אשר ידע שהוא רק איש צבא ולא משהו יותר מזה. אינני סבור שהמצב היום במדינה מצדיק שיתמנה אדם כרמטכ"ל שאין ביטחון מלא שהוא רואה לנגד עיניו רק ענייני הצבא ולא יותר מזה".⁶⁸

בהמשך העלה שפירא כנימוק נוסף את יחסו השלילי של דיין כלפי הדת: "הוא אחד מאלה עד כמה שיכול היה להתנגד לקלקל ולחבל בהחלטות הרמטכ"ל [בסוגיות דת] [...] על אחת כמה וכמה [שימשיך בגישה זו] כאשר הוא יהיה רמטכ"ל. זה בשבילי דבר חשוב שיהודי דתי ירגיש את עצמו טוב בצבא. שהוא לא יהיה נתון למצב רוח מיוחד [גחמות] של הרמטכ"ל".⁶⁹ בסוף דבריו העלה השר את העובדה שהממשלה דנה על מינויו של הרמטכ"ל הרביעי מאז קום המדינה. אין זה סימן טוב, אמר, במיוחד על רקע העובדה שדווקא בתחום הפוליטי הייתה יציבות ומאז הוקמה המדינה יש ראש ממשלה אחד - דוד בן גוריון: "החילופים האלה", אמר שפירא, "שהם לעיתים יותר מדי קרובות אינם סימן טוב לצבא [...] החילופים האלה עלולים לעורר רושם שיש משהו לא יציב בצמרת הצבא שלנו".⁷⁰

מעבר לכך, שפירא ערער על קביעתו של בן-גוריון כאילו מקלף סירב בתקיפות להמשיך בתפקידו בתום שנת שירות אחת. הוא העריך, ובצדק, כי בנסיבות פוליטיות אחרות הוא היה מוכן להמשיך בתפקידו: "נכון שמקלף קיבל על עצמו את התפקיד רק לשנה אחת", אמר, "אבל אני מעז לחשוב שבתנאים מסוימים מקלף היה ממשיך גם אחרי גמר השנה". בסיכומו קבע שפירא נחרצות: "אינני רואה את דיין כמועמד ראוי לתפקיד מכובד זה [רמטכ"ל]". על רקע זה הוא הציע לזמן את מקלף ולנסות לשכנע אותו להמשיך בתפקיד, "זה יהיה גם לטובת המדינה וגם לטובת הצבא".⁷¹

גם שר הפנים ישראל רוקח (הציונים הכלליים), כמו שפירא, מצא לנכון להתנצל בראשית דבריו בפני בן-גוריון על "שיש לי [כלפיך] טענה חברית

68 שם. בפועל, קביעה זו אינה נכונה. יגאל ידין התמחה בארכאולוגיה ואילו מקלף סיים את לימודיו בטכניון בחוג להנדסה אזרחית.

69 שם, עמ' 9. בתקופת כהונתו של דיין כאלוף פיקוד הדרום, הוא נתן הוראה לחמם לחיילים ארוחת שבת. הרב הפיקודי באותם ימים זעם על כך ושפך ארצה את תוכנו של הסיר. ראו: יגיל לוי, **המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל**, עם עובד, 2015, עמ' 28 (להלן: לוי, **המפקד האליון**).

70 **פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד**, 29 בנובמבר 1953. עמ' 9, א"מ.

71 שם.

קשה מאוד". בן-גוריון הרגיע אותו והבהיר: "בחדר הזה מותר להגיד הכל".⁷² רוקח, בניגוד לשר שפירא, לא סבר שחברי ממשלה "צריכים להיכנס יותר מדי לשיחות עם קצינים על נושאים אלה", והבהיר את הזיקה האישית שיש לו כלפי הרמטכ"ל מקלף, מאחר שהוא אחד מאלה ששרדו את הפְּרָעוֹת במוצא (1929). "תפקיד הרמטכ"ל", אמר רוקח, ובצדק, "הוא התפקיד השני בדרגה [קרוב לוודאי לאחר ראש הממשלה ושר הביטחון]. אפשר למצוא תחליף לכל השרים, אבל לא קל לבחור רמטכ"ל שבידו כל עתיד ובטחון המדינה". לדעת רוקח, תפקיד זה צריך להיות מאושר פה אחד בממשלה.⁷³

בשלב זה הסביר רוקח את הטיעון המרכזי לביסוס הסתייגותו ממינויו של דיין והזכיר לבן-גוריון את פעילותו הנמרצת לדה-פוליטיזציה של צה"ל. בהקשר זה הוא ציין את העובדה שדיין היה מועמד בבחירות לכנסת ב"מפלגה ידועה [מפא"י] בהיותו קצין צבא [...] הוא איש פוליטי מובהק [...] הוא גם נבחר לכנסת, אך וויתר על חברותו בה. קשה לי להגיד בלב שלם שהוא יוכל להיות רמטכ"ל".⁷⁴ דיין אכן היה, כאמור, מועמד לכנסת מטעם מפא"י בבחירות שנערכו בינואר 1949 והוצב במקום העשירי ברשימתה.⁷⁵ במהלך שירותו הצבאי השתתף דיין לא אחת בכינוסים מפלגתיים.⁷⁶ עם זאת, ראוי לציין שזו לא הייתה תופעה חריגה באותה תקופת זמן. גם מפקדי הפלמ"ח יצחק שדה ויגאל אלון היו ברשימת המועמדים לכנסת, ואליהם הצטרפו שמעון אבידן, משה כרמל, אליהו בן חור ואורי ברנר. מפא"י הציבה במסגרת הרשימה לכנסת, לבד מדיין, גם את אסף שמחוני ומשה נצר.⁷⁷

72 ש.ש.

73 ש.ש.

74 ש.ש, עמ' 12.

75 "פקודת הבחירות לאסיפה המכוננת", תש"ט-1949, **עיתון רשמי – מועצת המדינה הזמנית**, מס' 43, 19 בינואר 1949, פרסום רשימת המועמדים. מפלגת פועלי ארץ ישראל ובלתי מפלגתיים.

76 כאלוף פיקוד הדרום השתתף דיין בשנת 1950 בדיון בסיעת מפא"י. לואיז פישר וימימה רוזנטל (עורכות), **משה שרת: ראש הממשלה השני ישראל**, תשס"ז, עמ' 428, א"מ (להלן: פישר ורוזנטל, **משה שרת**).

77 משה נצר, **נצר משורשיו, סיפור חיים**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2002, עמ' 127. על פי ידיעה ב"מעריב", רק ערב אישורו לתפקיד הרמטכ"ל הודיע דיין למרכז מפא"י כי הוא פורש ממרכז המפלגה; **מעריב**, 2 בדצמבר 1953. במאמר מקיף על דיין, ככל הנראה על בסיס תדרוך רקע שלו עצמו, נכתבו הדברים הבאים: "דיין הוא חבר מפלגה, גם בהיותו בצבא. אך רחוק הוא מכל פעילות מפלגתית, אף באותם הגבולות המותרים לאיש צבא. הוא בעד התנזרות פוליטית מוחלטת במסגרת הצבא". ד. דיוקנאי, "אלוף משה דיין, או: מצחו של גלית ועקב אכילס", **מעריב**, 4 בדצמבר 1953, עמ' 2.

שר התחבורה יוסף ספיר הצטרף למסתייגים ממינויו של דיין לרמטכ"ל. הוא לא ציין סיבה מוגדרת להתנגדותו, ועצם העובדה שיש ספקות לגבי התאמתו לתפקיד אמורה, לדעתו, לפסול את מינויו: "המועמד המוצע לנו", אמר ספיר בלשון ישירה למדי, "אינו הולם את התפקיד. עובדה היא שעל יד שולחן זה ישנם אנשים המקבלים הצעה זו בהיסוס רב ולא בהרגשה קלה [...] טוב שהרמטכ"ל יתמנה מתוך עמידה בטוחה ולא מתוך היסוסים וספקות".⁷⁸

הדובר הבא בישיבת הממשלה היה שר החוץ משה שרת. דבריו מבטאים סבך של אינטרסים מנוגדים. ברמה האידאולוגית הוא העריך, קרוב לוודאי, שדיין דוגל בעמדות מדיניות-ביטחוניות דומות לאלה של בן-גוריון, ואולי אף קיצוניות מהן. שרת חלק על בן-גוריון בסוגיות המרכזיות שנגעו למדיניות החוץ והביטחון של ישראל. הוא התנגד למה שנראה בעיניו מדיניות כוחנית כלפי העולם הערבי וביקש להביא למיתון הסכסוך. שרת האמין שחלוף הזמן ימתן את העמדה הערבית כלפי מדינת ישראל ויאפשר הסדר שלום ישראלי-ערבי. הוא דחה את ההערכה הפסימית מאוד של ראש הממשלה באשר לחוסר הסיכוי להסדר באזור. שרת לא התנגד להפעלת כוח כלפי העולם הערבי, אך ביקש למתן את התגובות כדי להימנע מהסלמה וקרא להגיב באופן מדוד על מעשים אלימים נגד ישראל. מעבר לכך, שרת נטה להתחשבות רבה יותר בעמדות המערכת הבין-לאומית, ובעיקר המעצמות, בסוגיות הנוגעות לסכסוך הישראלי-ערבי. הוא סבר שעמדותיו יקדמו את צרכיה של מדינת ישראל טוב יותר מאשר אלו של בן-גוריון; לפיכך, מעבר לרצונו המובן מאליו להגיע כמדינאי לפסגה, שיקוליו נבעו בעיקר מאמונתו כי תחת הנהגתו יקודמו האינטרסים הלאומיים של ישראל טוב יותר מאשר תחת בן-גוריון.

על רקע זה ניתן להניח כי מועמדותו של משה דיין לרמטכ"ל העמידה את שרת בפני אינטרסים צולבים:

א. אם יאושר המינוי, יעמוד בראש המערכת הצבאית רבת העוצמה אדם כוחני שדעותיו אינן משרתות, לדעת שרת, את האינטרסים הלאומיים של מדינת ישראל;

ב. אם לא יאושר המינוי של דיין, עלול בן גוריון להשעות, ואולי אף לבטל, את פרישתו ובכך לחסום בפני שרת את הדרך לפסגה.⁷⁹

78 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 13, א"מ.

79 מרדכי בר-און, "הבטחונים ומבקרו 1949-1967", בתוך: מרדכי בר-און (עורך), **אתגר הריבונות - יצירה והגות בעשור הראשון למדינה**, יד יצחק בן-צבי, 1999, עמ' 62-103. ראו גם: זכי שלום, "עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס קוו הטריטוריאלי בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות - בחינה מחודשת", **עינים בתקומת ישראל** 8, 1998, עמ' 110-149.

שרת ניסה לתמרן בין אינטרסים מנוגדים אלה באמצעות הטיעונים העיקריים הבאים:

א. מקלף אינו "סיפור הצלחה" כל כך מרשים שצריך להיאבק בנחישות רבה על המשך כהונתו כרמטכ"ל: "הוא [הרמטכ"ל מקלף] אינו איש גאוני, אבל הוא היה רמטכ"ל לא רק טוב אלא גם רמטכ"ל חשוב מאוד. אין אני רוצה לאמר שלא היה מפקד טוב במלחמת העצמאות. הוא בעל בית, איש משק".⁸⁰

ב. מעמדו הסמכותי של בן-גוריון ותביעתו החז-משמעית למנות את דיין לרמטכ"ל יובילו, בכל מקרה, לאישור המינוי. לפיכך ההתנגדות לכך חסרת תוחלת ועלולה רק לעכב, ואולי אף לסכל, את הליכתו של בן-גוריון. התפטרותו של מקלף, אמר שרת לשרים, היא עובדה מוגמרת: "אני מצטער שהוא הולך אחרי תקופה קצרה. [עם זאת] אני מכיר פרשה זו קצת מקרוב. אני משוכנע שפרשה זו נסתיימה. לא יעזר אם נעשה בירורים, ונשהה את העניין. במצב הנתון אין בידינו לשנות אותו. אני אומר זאת בניגוד לרצוני, כי הייתי רוצה מאוד שמקלף יישאר. אבל אנו מוכרחים לראות את המציאות כמו שהיא ולהזהיר את החברים מפני אשליות, שהליכה לפיהן עלולה לסבך מאוד את המצב [...]. יש להזהיר בכל לשון של הזהרה בפני החלטה כזו או אחרת שפירושה תהיה דחיית ההסדר או תליית הדברים בסימן שאלה".⁸¹

ג. החששות מפני "פעלתנות היתר" של דיין מוצדקים, אך בסופו של דבר יימצאו הכוחות שיובילו לריסונו: "דיין", אמר שרת, "הוא איש בעל כישרונות יוצאים מן הכלל. אולי הכישרון היותר בולט הוא יוזמה במחשבה ויוזמה בפעולה. תכונה זו יש בה הרבה ברכה אך היא מחייבת ריסון. אני חושב שאפשר לסמוך על שני גורמים שיפעילו פעולה מרסנת הדרושה פה. זה קודם כל שר הביטחון [...] והאחריות שלו [של דיין]. אחריות מרסנת. הוא אינטלקט כל כך מפותח שיבין היטב המסקנות הנובעות מהאחריות הנופלת עליו. בהצטרפות שני הגורמים - מה שמחייב ריסון בסגולותיו ירוסן, והצבא והמדינה ייהנו מהצד החיובי של כישרון זה".⁸²

80 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 12-13, א"מ.

81 שם, עמ' 16.

82 שם, עמ' 13.

ביומנו האישי נתן שרת באותו היום ביטוי לעמדותיו האמיתיות בסוגיית מינויו של דיין לרמטכ"ל, שאותן חשש לומר מול עינו הפקוחה של בן-גוריון:

משהודיע בן-גוריון על התפטרות מקלף ועל הצעתו למנות את דיין במקומו, כמה סערה. נתגלה אי-אמון עמוק למשה [דיין], גם יחס של הערכה כנה למרדכי [מקלף]. הייתה התנגדות לחילופים בכלל, לאחר שרק בן-גוריון היה, כמובן, בשלו ונוצרה מתיחות קשה. חברינו לא נזדרזו להיכנס למערכה. לבון שתק. נאלצתי לומר משהו לעזרת בן-גוריון אחרת הייתה שתיקתי מתפרשת כתמיכה בהתנגדות, שהיא עמדתי האמיתית. כתבתי לגולדה [מאיר]: 'משה דיין איננו איש צבא ואיננו איש משמעת. הוא לוחם-פרטיזן נועז במלחמה ומדינאי-הרפתקן מחונן בשלום. אין לו מושג ואין לו כל עניין בניהול המשק הצבאי'. סוף] בסופו של דבר] שהוחלט להעביר את השאלה לוועדת שרים לענייני חוץ וביטחון. בן-גוריון לחץ והאיץ, יען הליכתו קשורה בחילופי הרמטכ"לים.⁸³

אחרון הדוברים בשלב זה, שר המשטרה בכור שטרית, תמך בבקשתו של בן-גוריון (אותו הוא הגדיר "יוצר הצבא מראשיתו") למנות את דיין לרמטכ"ל. מנקודת ראותו, העובדה שדיין "רצה ללכת לבחירות או היה ברשימת המועמדים של מפלגה אינה פוסלת אותו [לכהן כרמטכ"ל]. כל אדם בישראל שייך למפלגה. במידה שישמש בתפקידו לא יערבב ענייני המפלגה לתוך זה".⁸⁴

בראשית דברי התשובה שלו התמקד בן-גוריון שוב בסכנה הטמונה בקשרים שבין שרי הממשלה ובין קצינים בכירים בצה"ל: "אני רוצה להזהיר את חברי הממשלה", אמר, "שלא יעשו דבר כזה, שלא יפתחו פתח לקצינים לרוץ אחרי חברי הממשלה [...] למען השם אל תעשו זאת [...] כשבא קצין אל שר בממשלה בעניינים כאלה, צריך לגרש אותו".⁸⁵ מעבר להיבט של מנהל תקין הכרוך בדיאלוג מתמשך בין גורמים פוליטיים בדרג המדיני וקציני צה"ל, הוטרד,

83 שרת, יומן, 29 בנובמבר 1953, עמ' 200.

84 פרוטוקול ישיבת הממשלה, יד/שיד, 29 בנובמבר 1953, עמ' 13, א"מ.

85 שם, עמ' 17.

קרוב לוודאי, בן-גוריון גם מן האפשרות שגורם פוליטי אחר יתיימר לייצג את צה"ל בתוך הממשלה. המעמד שלו כשר ביטחון העניק לו מעין "מונופול" על ייצוג צה"ל בקרב חברי הממשלה; פגיעה במעמדו המונופוליסטי תפגע מן הסתם במעמדו בממשלה ובציבור.

בקשר לסוגיית הפוליטיזציה הכרוכה במינויו של דיין היתמם בן-גוריון וסיפר לחברי הממשלה כי במהלך מלחמת העצמאות הוא מינה לעוזרו איש שאינו חבר מפא"י. "החלטתי בלבי", הוא אמר, "שבענייני ביטחון ומלחמה אין מפלגות. יש רק יהודים". ספק אם הוא עצמו היה משוכנע בתוקפם של דבריו אלה, וקשה להניח שהשרים קיבלו אותם בתחושת אמון. בהקשר היותו של דיין מועמד לכנסת השיב בן-גוריון תשובה עקיפה ומתחמקת: "אין סכנה גדולה מזו, מאשר להכניס פוליטיקה בשאלות אלו [...] לא לדון על האיש אלא על הפוליטיקה. אני לא התעניינתי אף פעם בפוליטיקה של האיש שהיה לקצין. לא התעניינתי אף פעם מיהו האיש ומה מפלגתו. ידעתי על פעולתו ותוצאותיה"⁸⁶.

ראש הממשלה דחה גם את הטענה בדבר אופיו הלא שקול של דיין:

אינני מכיר הרבה אנשים המסוגלים לשקול דברים, לחדור לדברים כמוהו, מעטים מאוד, לא רק בצבא. העובדה שאדם מוכשר לא רק בעניינים צבאיים אלא גם בעניינים פוליטיים זה לא חסרון. אסטרטג גדול הוא מדינאי גדול. הנהלת המלחמה זו מדיניות. אינני מקבל [את הטענה] שהוא אינו מרוסן. במידה ידועה זה [תכונה זו] חלה על כל החיילים. בשטחים ידועים כל אחד קצת לא מרוסן [...] אין הרבה חיילים מוכשרים כמו האיש הזה.⁸⁷

בסופו של דבר החליטה הממשלה ברוב של שבעה נגד ארבעה למסור לוועדת השרים לענייני ביטחון להחליט בדבר מינוי חדש לראשות המטה הכללי. בן-גוריון, יש להניח, לא היה מרוצה מתוצאה זו שהציבה סימן שאלה על מידת הסמכותיות שלו. על רקע זה הוא ביקש, כך נראה, לקבע תודעתית את כניסתו של דיין לתפקיד הרמטכ"ל, הגם שהדבר טרם אושר בממשלה. משום כך הוא הודיע לממשלה "שבעוד עשרה ימים יוצא הרמטכ"ל (מקלף)

86 שם, עמ' 13.

87 שם, עמ' 18-19.

לחופשה של שבועיים-שלושה. ימלא מקומו משה דיין". ראש הממשלה לא הסתפק בכך וטרח להבהיר כי הרמטכ"ל היוצא לא יהיה נגיש בתקופת זמן זו: "הרמטכ"ל לא יהיה בארץ, הוא ייסע על פני המים". ולבסוף רמז ראש הממשלה לרמטכ"ל היוצא, כך ניתן להתרשם, שמנקודת ראותו הוא, מקלף, יכול להאריך את חופשתו: "מגיעה לו אמנם חופשה ארוכה יותר הוא עבד השנה עבודת פרך. אבל יצטרך להסתפק בחופשה זו".⁸⁸

בה בעת הודיע בן-גוריון שגם הוא "מוכרח עתה לצאת לחופשה [שכן] אינני יכול להמשיך". הוא לא טרח להבהיר לשרים את מניעיו והציע ששר החוץ שרת ימלא את מקומו כראש ממשלה, ופנחס לבון ימלא את מקומו כשר הביטחון. "מועמדותו של לבון", כתב החוקר יחיעם ויץ, "הייתה תמוהה לחלוטין, כמעט בלתי מובנת. מה למנהיג תנועת נוער, אדם בעל נטיות כמעט פציפיסטיות, שרבים פקפקו באיזונו הנפשי ולעמידה בראש מערכת הביטחון". את ההסבר לכך סיפק חבר הכנסת יצחק בן אהרון. "באותה תקופה", הוא כתב, "חל אצל לבון מפנה יסודי ביחסו לבן גוריון. הוא הצטרף אל מעריציו וקיבל את מרותו ואדנותו".⁸⁹

בנוסף הבהיר בן-גוריון כי סיכם עם הרמטכ"ל הנכנס, דיין, "שהוא יוכל תמיד לגשת אלי, למרות שיש [לי] ממלא מקום, אם ימצא צורך לדון אתי באיזה דבר. לשאר החברים אהיה מצוי רק בעוד שבועיים. אני רוצה מנוחה מלאה - לכל הפחות לשבועיים". בן-גוריון לא הבהיר מתי בדיוק תסתיים חופשתו והסתפק בקביעה המוכרת "עד לאחר החגים". הממשלה אישרה לו חופשה ל"חודשיים בערך", שבסופו של דבר תתארך חודשים רבים לאחר מכן.⁹⁰

הדיון בוועדת השרים לביטחון

בוועדת השרים לענייני ביטחון שהתכנסה באותו יום, 29 בנובמבר 1953, בשעות אחר הצהריים הושמעה שוב ביקורת על מינויו של דיין לרמטכ"ל, בעיקר על רקע עברו המפלגתי כחבר מפא"י. "מה בפיכם", שאל בן-גוריון את חברי הוועדה בראשית הישיבה. שר התחבורה יוסף ספיר השיב: "אני יכול רק לחזור על ההצעה שהממשלה תודיע כי אין היא מקבלת את התפטרותו

88 שם, עמ' 38.

89 ויץ, אל הפנטיזה ובחזרה, עמ' 302, הערה 14.

90 שם. על מניעי התפטרותו של בן-גוריון, ראו: גולדשטיין, בן-גוריון, עמ' 895-896. ראו גם: זכי שלום, "מן הארכיון התפטרותו של בן גוריון מן הממשלה, 16 ביוני 1963", עיונים בתקומת ישראל, כרך 5, 1995, עמ' 608-615.

של הרמטכ"ל, רב אלוף מרדכי מקלף, ושיזמינו אותו וימסרו לו את החלטת הממשלה ונראה מה יגיד אחרי החלטה זו". תגובתו של בן-גוריון לא איחרה לבוא: "לי ברור שזה יהיה רק ביטול זמן, כי אני יודע המסיבות מדוע קיבל מקלף בשעתו את המינוי". כאשר התברר שספיר אינו מתכוון לסגת מתביעתו והעלה את הצעתו להצבעה, הבהיר בן-גוריון כי הוא לא יצביע נגד הצעתו של ספיר, עם זאת הוא תבע שתקבל החלטה מיידית לכאן או לכאן, וכבדרך אגב הוסיף איום מרומז: "[אם לא תקבל החלטה מיידית] זה יעכב גם אותי [את התפטרותי], ואיני רוצה להתעכב".⁹¹

בשלב זה יצא ראש הממשלה בביקורת חריפה נגד הטיעון בדבר חברותו של דיין במפא"י והיותו מועמד לכנסת מטעמה כנימוק לפסילת מועמדותו לתפקיד הרמטכ"ל. בכוונת מכוון הוא התעלם מן הטיעון בדבר היותו של דיין מועמד לכנסת, ולא רק "חבר מפלגה": "אני רואה בדאגה רבה את הנימוק שנשמע [...] לא יעלה על ליבי שאפשר לפסול מועמדותו של מישהו מפני שהוא חבר מפלגה. כל אדם שייך למפלגה. זה דבר משונה מאין כמוהו לבוא בנימוק כזה".⁹² אך ספיר לא ויתר; הפסילה אינה מכוונת למי שרשום כחבר מפלגה אך אינו פעיל בעשייתה, אמה, הדברים מכוונים למי שמפגין פעילות שוטפת למען המפלגה, "לוחם עוקצני [...] האם אפשר להציג מועמדותו של איש כזה לתפקיד זה, המחייב דקדוק קפדני וזהירות רבה ביחסים בין גורמים שונים [...] זה הרי אחד הדברים שעליו מושתת הערך הלאומי של הצבא, שאיננו נתון לשום השפעות, שיקולים או חישובים של פוליטיקה מפלגתית".⁹³

בן-גוריון לא נרתע משאלות אלה. בדרך פתלתלה הוא חזר והתחמק מדיון נוקב בשאלה המוצדקת: האם אדם שהזדהה פומבית עם מפלגה, פעל בשורותיה ואף היה מועמד שלה לכנסת, יכול לכהן כרמטכ"ל: "נכון שלמשה דיין יש גם תפיסה פוליטית", אמה, "והוא יכול להיות ממלא מקום גם בחיים המדיניים. זה איננו חסרון, אלא מעלה. ככל שיש לאדם יותר שכל הוא חייל טוב יותר".⁹⁴ כעבור שנים, במעמד הפרדה מדיין כרמטכ"ל וכניסתו של חיים לסקוב לתפקיד, הודה בן-גוריון בעקיפין בנטייה הפוליטית של דיין: "רמטכ"ל זה [חיים לסקוב]" ביחוד אינו איש פוליטיקה. דיין כבר עכשיו איש חופשי".⁹⁵

91 פרוטוקול ישיבת השרים לענייני חוץ וביטחון, 29 בנובמבר 1953, א"מ.

92 ש.מ.

93 ש.מ.

94 ש.מ.

95 פרוטוקול ישיבת הממשלה, ד/שי"ט, 26 באוקטובר 1958, א"מ.

שר הביטחון המיועד, פנחס לבון, שאמור היה להיכנס לתפקידו אם וכאשר יפרוש בן-גוריון מן הממשלה, יצא אף הוא להגנת הרמטכ"ל המיועד. "משה דיין", אמר, "הופיע ברשימת 120 המועמדים של מפא"י לבחירות לכנסת הראשונה. למיטב ידיעתי לא הופיע בשום אסיפת בחירות. מאז לא הופיע, ואני מכיר את חיי המפלגה, בשום עניין מפלגתי". הכנסתו של דיין לרשימה, הסביר לבון, נועדה רק כדי לגרוף קולות של מצביעים ולא מתוך כוונה לשלב אותו בפעילות מפלגתית-פוליטית:

מדוע הוכנסו אז כמה אנשי צבא הנמנים ברשימת מפא"י, לרשימת המועמדים בבחירות ההן, אם כי לא הייתה כלל כוונה להכניסם לכנסת, יבין כל אחד מן היושבים כאן אם יש לו די השכלה פוליטית, ואם אינו רוצה להשתמש סתם בעובדה זו לרעה. במיוחד [על רקע העובדה כי] ברשימה האחרת [מפ"ם] הופיע מי שהופיע [...] [אין זה הוגן] להפוך את העובדה הזאת לנימוק להכתיים את דיין בפגם של איש פוליטי אקטיבי או שליח מפלגתי בענייני הצבא, בשעה שזה כל כך רחוק מן האמת הפשוטה.⁹⁶

החוק באותם ימים, כתב משה נצר בספרו, לא אסר על הצגת מועמדות של אנשי צבא ברשימה לכנסת. ברשימת מפ"ם לכנסת נכללו, בין השאר, מפקדים בכירים בפלמ"ח כמו יצחק שדה ויגאל אלון, ומפא"י החליטה להגיב בהצבת אנשי צבא שלה ברשימת המועמדים לכנסת. דיין הוצב במקום העשירי. אסף שמחוני, לימים אלוף פיקוד הדרום, הוצב במקום ה-12 ומשה נצר עצמו הוצב במקום ה-29. לדבריו, שלושת המועמדים הפקידו מראש מכתבי התפטרות, שכן איש מהם לא העלה בדעתו להמיר את העיסוק הצבאי בקריירה פוליטית.⁹⁷ ואכן בנורמות שהיו מקובלות באותה תקופה לא נתפסה תופעה זו בלתי מקובלת לחלוטין כפי שהיא נתפסת היום. "משה דיין, חבר מפא"י, לפחות מ-1944", כתב פרופ' אבי בראלי, "לא נרתע מהשתתפות בכינוס

⁹⁶ פרטוקול ישיבת השרים לענייני חוץ וביטחון, 29 בנובמבר 1953, א"מ.

⁹⁷ נצר, נצר משורשיו, עמ' 126-127. משה נצר היה מפקד הגדוד השני של הפלמ"ח שהוצב בנגב, ואחר כך מח"ט 9 במלחמת העצמאות; ראו גם: יחיעם ויץ, "בין האהבה והשנאה – בן גוריון, משה דיין ואסף שמחוני", מידה, 5 בספטמבר 2014:

<https://mida.org.il/2014/09/05/%D7%91%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%90%D7%94%D7%91%D7%94-%D7%95%D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%90%D7%94-%D7%91%D7%9F-%D7%92%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%95-%D7%9F-%D7%9E%D7%A9%D7%94-%D7%93%D7%99%D7%99%D7%9F-%D7%95/>

מפלגתי מובהק בהיותו קצין בשירות פעיל, ולו גם בחופשת לימודים [...]. בן גוריון, שרת או לבון, לא מצאו כל פסול בהשתתפותו בדיון מפלגתי ביסודו, גישה אופיינית לאותו זמן".⁹⁸

נוכח המבוי הסתום, הבהיר בן-גוריון כי מסגרת האפשרויות לבחירת מועמד לרמטכ"ל מוגבלת בשעה זו לשלושה מועמדים בלבד, הנמצאים בתחום המתאים של גיל, ידע וניסיון צבאי. הוא לא אמר זאת במפורש, אך מדבריו מתברר כי דיין התאים לתפקיד יותר משני האחרים. בעתיד, הוא מרגיע את חבריו לוועדת השרים, מסגרת האופציות תהיה רחבה יותר, ויהיו מועמדים רבים יותר שיתאימו לתפקיד. באותה עת לא הייתה ברירה וצריך לבחור במשה דיין: "בין הקצינים שהם בין הגיל של 30-40 אני מכיר רק שלושה שהם ראויים לתפקיד הרמטכ"ל, ומשה דיין הוא אחד מן השלושה [...]. אני מאמין שבמשך הזמן יהיו הרבה יותר מועמדים לתפקיד זה המצריך הבנה של ענייני הצבא, התיכנון, חינוך הצבא, רכישת אמון החיילים וכשרון לראות את הבעיות האסטרטגיות שלנו".⁹⁹

שר האוצר לוי אשכול הפנה את תשומת ליבם של חברי ועדת השרים לנזק שייגרם למעמד הצבא בדיון המתמשך בסוגיית מינוי הרמטכ"ל. גם אם ימשיך מקלף בתפקידו, הוא הבהיר, דיין יהיה "איש שני לרמטכ"ל. חשוב מאוד שידעו כי מועמדותו הובאה לישיבת הממשלה ויש כלפיו אמון מצד כולם. כל טיפול יתר רק יזיק ויקלקל".¹⁰⁰ השרים שפירא וספיר התייחסו לעיתוי של חילופי הרמטכ"ל והשלכותיו על דעת הקהל בארץ: "לו גם מועמדותו של אלוף משה דיין היתה מתקבלת על דעת כולם", אמר שפירא, "גם אז היינו צריכים לדרוש מרב אלוף מקלף להמשיך זמן מה בתפקידו ולא שמיד עם צאת ראש הממשלה יצא גם הרמטכ"ל".¹⁰¹ ספיר הרחיק לכת בהערכת הסיכונים שהיו כרוכים בחילופי משמרות בצה"ל דווקא בעיתוי שבו פורש בן-גוריון מן הממשלה: "גם אם נניח שרב אלוף מקלף אינו רוצה לחזור בו", הוא אמר לחבריו, "הרי העובדה של חילופי משמרות של ראש הממשלה ושר הביטחון והרמטכ"ל בעת ובעונה אחת, עלולה להתקבל בציבוריות מתוך הרגשה שחל משהו שהביא לידי הפיכה בצבא. אינך יכול למנוע את ההרגשה הזאת בציבור".¹⁰²

98 אבי בראלי, **מפא"י בראשית העצמאות, 1948-1953**, ידי יצחק בן-צבי, 2007, עמ' 194, 273.

99 פרוטוקול ישיבת השרים לענייני חוץ וביטחון, 29 בנובמבר 1953. א"מ.

100 ש.ש.

101 ש.ש.

102 ש.ש.

משה שרת שר החוץ, שר הביטחון המיועד פנחס לבון ושרת העבודה גולדה מאיר הצטרפו לקריאה לדחות את הצעת ספיר ולבחור בדין כרמטכ"ל. אולם ספיר לא נסוג והעלה הצעה למינויו של קצין אחר לתפקיד, אם כי לא נקב בשם. לנוכחים ברור היה כי עצם העלאת שמו של מועמד שכלל לא הובא לשיקול הממשלה מהווה פגיעה קשה ביוקרתו ובסמכותו של ראש הממשלה ושר הביטחון: "אתה יכול להציע [את מי שאתה רוצה לתפקיד הרמטכ"ל]" אמר לו בן-גוריון בנימה של כעס ותסכול. [אבל] אינך יכול לדרוש ממני שאציע דבר שאיני חושב כי אני צריך להציעו. אני מציע מה שאני, לפי מיטב ידיעתי, חושב כי אני צריך להציע. אבל אתה יכול להציע מועמד אחר. אצטער מאד אם אצטרך פה להצביע".¹⁰³

בנסיבות אלה פנה בן-גוריון לשרים והפציר בהם למנוע מצב שיהיה בו צורך לערוך הצבעה: "יהיה רע מאד", הוא אמר, "אם נצטרך להצביע פה בענין זה [...] אני חושב שיהיה נזק, אם תהיה כאן הצבעה בעד ונגד. אבל אין כנראה ברירה." בהצבעה שנערכה בוועדת השרים התברר שיש תיקו - שלושה בעד הצעת ספיר ושלושה נגדה. תמונת מצב זו העמידה את בן-גוריון במבוכה והוא הודה, שלא כדרכו: "אינני יודע מה לעשות [...] לא הייתי רוצה שדווקא בימים האחרונים לפני לכתי יבוא עיכוב כזה". הוא פנה אל שרת לעזרה: "ידידי המועמד לראש הממשלה", אמר, "מה אתה מיעץ".¹⁰⁴ שרת בחר לשתוק.

בסופו של דבר נענה בן-גוריון לבקשת שרים כי ישוחחו שוב עם מקלף, ינסו להבין את מניעי התפטרותו ולהשפיע עליו לחזור בו.¹⁰⁵ למשימה זו נבחרו ספיר ושפירא. הם ביקשו ששרת יצטרף אליהם, אך הוא התחמק בטענה שהוא עסוק. גם שרים אחרים של מפא"י סירבו להצטרף למפגש עם מקלף. בנסיבות אלה, כאשר אף נציג של מפא"י לא השתתף במאמצים להשאיר את מקלף בתפקידו, ברור היה לספיר כי "הניסיון נידון כמעט מראש לכישלון".¹⁰⁶ בסופו של דבר ניאות שרת להירתם למשימה ואף קבע שהשיבה עם הרמטכ"ל לתקיים בחדרו במשרד החוץ.

103 ש.ם.

104 ש.ם.

105 ש.ם. ראו גם: שרת, יומן, 29 בנובמבר 1953, עמ' 200.

106 פרוטוקול ישיבת השרים לענייני חוץ וביטחון, 29 בנובמבר 1953, א"מ.

ב-1 בדצמבר 1953 התכנסה ועדת השרים לביטחון לדיון מחודש במינוי הרמטכ"ל בעקבות הפגישה המשולשת עם מקלף. את הישיבה פתח שר החוץ משה שרת והחל בהבעת הזדהות עם עמדתו של בן-גוריון כי המפגש עם מקלף לא היה רצוי מלכתחילה. הוא הוסיף כי תוצאות הפגישה חיזקו עמדה זו: "אינני חושב כי המפגש הביא ברכה", הוא קבע נחרצות. לדבריו תלה מקלף את רצונו לפרוש בשיקולים אישיים הקשורים בגילו, במספר השנים שהיה בצה"ל וביכולתו לפתוח בקריירה חדשה: "חמש עשרה שנה הוא משרת בהגנה, בבריגדה, במלחמת השחרור בצה"ל", הסביר שרת, "אם הוא עכשיו יצא הוא בגיל כזה שיוכל למצוא משלח יד לא רק לקיומו, אלא לפעולה לטובת המדינה. הוא אינו רואה עתידו בצבא עד סוף ימיו. משום כך, כאשר הוא קיבל את תפקידו הוא אמר לראש הממשלה שזה לשנה אחת. עכשיו תמה השנה. הוא רואה את עצמו זכאי לצאת [לפרוש מצה"ל]"¹⁰⁷.

קשה להניח כי שרת האמין שטיעון זה ישכנע את השרים בכך שזו הסיבה לפרישת מקלף. ניתן להניח כי סיכוייו של מקלף להשתלב בהנהגה הלאומית או במגזר הציבורי-הכלכלי יהיו הרבה יותר גבוהים לאחר שיסיים את תפקידו כרמטכ"ל בעוד כשנתיים, עם כל היוקרה, הניסיון ומערכת הקשרים המתלווה לתפקיד זה. מעבר לכך יכול היה מקלף להניח, שסיום כהונה לאחר שנה בלבד עלול להציב סימן שאלה לגבי יכולותיו המקצועיות על ידי הדרג המדיני. ואכן במהלך השיחה, "לאחר שהחברים לחצו אותו, שידלו אותו, דיברו על לבו והוכיחו אותו", כדברי שרת, הסגיר מקלף את מניעיו האמיתיים. בפועל, אמר, הוא "מיישר קו" עם בן-גוריון שקבע עוד קודם לכן שרצונו של מקלף לפרוש מצה"ל כרוך בהחלטתו-הוא לפרוש מן ההנהגה, ולו זמנית. ממילא ברור כי מנקודת ראותו של מקלף "הגורם הבעייתי" היה שר הביטחון המיועד, שככל הידוע לו לא ירצה בו כרמטכ"ל. "זו שאלה של עבודה יחד", אמר מקלף לשלושת השרים, "זו שאלה של יחסי אמון. אין לו ההרגשה שחבר הממשלה המיועד לקבל את תיק הביטחון לידי (פנחס לבון) שרמטכ"ל כזה דווקא רצוי לו"¹⁰⁸.

107 פרוטוקול ישיבת השרים לענייני חוץ וביטחון, 1 בדצמבר 1953, א"מ.

108 שם. לדעת דיין, "מקלף התפטר בגלל שתי סיבות: אחת היחסים הקשים מאוד שהיו לו עם לבון, וזה היה בדיוק באותה שנה שבה לבון התמנה כשר הביטחון. ושנית, הדברים במציאות לא התנהלו כפי שהוא רצה. לא היה לו כוח להתמודד עם המציאות הזאת, ולא רק עם לבון". ארז וכפיר, שיחות, עמ' 15.

כאשר נשאל מקלף האם הוא מוכן להישאר בתפקיד הרמטכ"ל, אמר השר שפירא, תשובתו הייתה: "זה לא תלוי בי. אתם צריכים לשאול את האחרים... אינני בטוח שרוצים בי". לאור תשובה זו הבינו שפירא וספיר כי "אם הממשלה תחליט שהוא יישאר, הוא יישאר. הוא אינו שש לעזיבה הוא אינו עוזב מרצון. ואם זה לרצון הממשלה ולרצון שר הביטחון הוא יישאר".¹⁰⁹ גרסה דומה מסר מקלף לעורך "מעריב" עזריאל קרליבך. "כמדומה", כתב קרליבך, קרוב לוודאי על בסיס שיחת רקע עם מקלף, "לא הוא אשם שהוא מתפט. התפטרותו של מישהו אחר אשמה. איתרע מזלו של מקלף, שדווקא בסוף השנה הראשונה של כהונתו, בן גוריון החליט לצאת, וזה הנימוק העמוק יותר של חילופי הגברי. כי שני האנשים [בן-גוריון ומקלף] התרגלו לעבוד יחד".¹¹⁰

בן-גוריון נטל שוב את רשות הדיבור ושב הדגיש את הנזק של הפגישה:

אתם אינכם יודעים שאתם עוסקים במטריה עדינה מאוד, הרי מדינת ישראל משולה לעיירה. לא רק שיודעים הכל, וזה הולך ומתפשט, הולך ומתווסף. אם המדובר הוא על הנעשה בממשלה או בחבר ממשלה אין בזאת ברכה רבה. אבל לא נורא. לשם כך הם פוליטיקאים, שיעשו אתם מה שיעשו. אבל בצבא, במיוחד בצבא רך מאוד זה לא בריא.

בן-גוריון חזר והתריע מפני מפגשים של פוליטיקאים עם קציני צבא (על פי הודאתו של שפירא עצמו). אילו זה היה קורה עוד עשרים שנה, כך ניתן להבין מדברי בן-גוריון, אולי אפשר היה להתייחס לזה בקלות, אבל כיום "זה [המדינה והחברה] עדיין לא התייצבו, ואין דבר קל מסידור קליקות בצבא".¹¹¹ בתום דבריו הוא תבע שוב למנות את דיין לרמטכ"ל.

שפירא הבהיר לראש הממשלה כי הוא מודע לרגישות הקיימת לגבי הצבא והפרסומים על אודותיו: "לא עלה אף פעם על דעתי להציע הצעות, להיפגש [עם קצינים בכירים] ולנסות להשפיע. גם אני הבינותי, אם כי אינני איש צבא, שמטריה זו היא עדינה ביותר". עם זאת, הוא הבהיר, המינוי

¹⁰⁹ פרוטוקול ישיבת השרים לענייני חוץ וביטחון, 1 בדצמבר 1953, א"מ.

¹¹⁰ קרליבך, ככל האדם, עמ' 3.

¹¹¹ שם.

המוצע של דיין לרמטכ"ל חייב נקיטת צעדים חריגים למנוע זאת: "אילו היו מציעים את [האלופים] חיים לסקוב או שלמה שמיר", אמר שפירא, "לא הייתי מעורר שום שאלה. אבל מכיוון שהציעו אדם זה [משה דיין] עוררתי בעיה זו. לפי הכרתי אין למסור את הצבא לידי איש זה. הרגשת האחריות דורשת ממני להגיד כל מה שאני מרגיש. כיוון שזה צבא צעיר, נטע רך, יש יותר להקפיד על הדברים". הוא שב והעלה כנימוק נגד המינוי את הזלזול בענייני דת בצבא. "הרמטכ"לים הקודמים", הוא אמר, "לא היו דתיים אבל היה להם יחס הוגן לעניינים דתיים".¹¹²

ספיר ניסה להמעיט בחומרת המפגש עם קצינים. הוא עצמו לא נפגש עם קצינים בכירים, אבל הנושא הוא שיחת היום "ברחוב ובין עיתונאים". ושוב הוא הביע דעה נחרצת נגד מינויו של דיין. "אני מפקפק", אמר ספיר, "אם איש זה [משה דיין] הוא בעל משקל מתאים לתפקיד זה. איני מתכוון להציע מועמד אחר לתפקיד. אבל יש לי עמדה ברורה ביחס למועמד זה". לאחר דיון על תהליך ההצבעה העלה בן-גוריון את הצעתו למינוי דיין כרמטכ"ל. ההצעה התקבלה ברוב של חמישה נגד שלושה. בשלב זה ביקש ראש הממשלה לקיים הצבעה חוזרת, כדי שהמינוי יתקבל פה אחד. ספיר התנגד והבהיר כי יצביע נגד.¹¹³

ב-6 בדצמבר 1953 שיגר בן-גוריון לדיין מכתב ובו הודיע לו רשמית על מינויו לראש המטה הכללי של צה"ל. "אני מקווה", כתב, "שחייך הרצופים עבודת אדמה, גבורה ומלחמה ונאמנות ממלכתית, יטביעו חותמם על כל מפקדי צה"ל וחייליו".¹¹⁴ באותו יום נערך טקס חילופי הרמטכ"לים: "כל הזמן הייתי שרוי בהרגשה של עצב ודאגה", כתב שרת ביומנו בתום הטקס, "ונדמה לי כי הרגשה זו אופפת את החדר כולו".¹¹⁵ דיין השיב לבן-גוריון עוד באותו יום והודה לו ולממשלה כולה על האמון שנתנו בו. בהמשך מכתבו הוא ניסה להרגיע את החששות מפני עצמאותו היתרה: "אעשה כמיטב הכרתי ובכל כוחי למלא נכונה את תפקידי זה בבצעי את הוראות הממונים עלי".¹¹⁶

112 ש.ש.

113 ש.ש.

114 **מכתב בן גוריון למשה דיין**, 6 בדצמבר 1953, תיק התכתבויות, אב"ג.

115 שרת, **יומן אישי**, 6 בדצמבר 1953, עמ' 214.

116 **מכתב משה דיין אל בן גוריון**, 7 בדצמבר 1953, תיק התכתבויות, אב"ג.

אולם דיין עצמו הקפיד להבהיר כבר ביום הראשון בתפקיד הרמטכ"ל כי אין לו שום כוונה ללכת בתלם שחברי הממשלה מייעדים לו: "בטכס חילופי הרמטכ"לים", כתב דיין, "ניגש אלי מזכיר הממשלה, זאב שרף, ואמר לי כלאחר יד שעכשיו אצטרך לשנות 'אופיי הפרטיזני', להקפיד על הליכותי ולעדנן. השבתי לו שטעות בידו. לא אני אהפוך לאחר, אלא תדמית הרמטכ"ל היא שתשתנה. לא אני תפרתי לי חליפה חדשה. צה"ל הוא שקיבל רמטכ"ל חדש".¹¹⁷

בפקודת יום שהוא הוציא עם כניסתו לתפקיד קבע דיין: "משימת הצבא בעת הזו - הבטחת שלום הארץ וכוננות ליום פקודה".¹¹⁸ ואכן, חודשים ספורים לאחר כניסתו לתפקיד הבהיר דיין את קו הפעולה שהוא תובע מחיילי צה"ל וממפקדין, המתבסס בעיקר על יוזמה ודוגמה אישית: "אני מבכר יוזמה ופעילות יתר", הוא כתב לראש אג"ם, "גם אם היא נושאת בחובה טעויות פה ושם, על פני פאסיביות של 'שב ואל תעשה' והתחכמויות בניירת ובשבעה אישורים לפעולה לפני ביצועה".¹¹⁹

במקום אחר הדגיש את אמונתו כי: "האמצעי הראשי [להצלחת הצבא] הוא ההנהגה. הפקודה 'אחרי' [...] הפקודה אשר נותנה מחייב בה את עצמו, וקורא לחייליו ללכת עמו".¹²⁰

ב־22 בדצמבר 1953 התארח דיין בפעם הראשונה כרמטכ"ל בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת. "אני רוצה לברך בתוכנו את הרמטכ"ל החדש בתפקידו הרם והאחראי", אמר יושב ראש הוועדה, חבר הכנסת מאיר ארגוב. "אנחנו מכירים את רב אלוף משה דיין כבן היישוב, כאיש העבודה, כמגן, כאיש בעל ידיעות בטחוניות [...] זו זכות גדולה שהאומה הפקידה בידו את האחריות לענייני הביטחון. אנחנו בטוחים שהוא ימלא את תפקידו באמונה".¹²¹

לקחים ומסקנות

במהלך 73 שנותיה של מדינת ישראל לא הייתה אישיות ציבורית-פוליטית שהשפיעה על עיצוב מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל לאורך שנים

117 דיין, **אבני דרך**, עמ' 116.

118 רב אלוף משה דיין, ראש המטה הכללי, "פקודת יום לחיילי צה"ל", מערכות כ"א, כסלו, תשי"ז, עמ' 5.

119 **מכתב הרמטכ"ל משה דיין, אל ראש אג"ם**, 9 ביוני 1954, תיק נושא, יחסי שרת-לבון, 1954, אב"ג.

120 סגן אלוף אלחנן אורן, "על פיקוד והנהגה בהסתערות", **מערכות** ל, אלול תשי"ז, עמ' 41. ראו גם: אלחנן אורן, "לסוגיית הדוגמה האישית", **מערכות** 159, אייר תשכ"ד, עמ' 36-38.

121 **ישיבת וועדת החוץ והביטחון**, 22 בדצמבר 1953, א"מ.

כמו משה דיין. כבר בצעירותו כמפקד במלחמת העצמאות הוא הוביל קרבות שהאדירו את שמו כלוחם וכמפקד ולאחר מכן תרם לא מעט לעיצוב אופיים של הסכמי שביתת הנשק, קווי הגבול של מדינת ישראל ומערכת יחסיה עם הממלכה ההאשמית. לאחר שהסתיימה המלחמה תרם דיין תרומה מכרעת לעיצוב מדיניות הביטחון של מדינת ישראל, ובעיקר מדיניות התגמול וההרתעה. דיין היה גורם מוביל בהפיכתו של צה"ל לצבא לוחם לאחר מלחמת העצמאות והשפיע על עיצוב ערכי הלחימה שלו.¹²²

דיין מילא תפקיד מכריע בהחלטה לצאת למלחמה יזומה נגד מצרים ב-1956 בשיתוף פעולה עם בריטניה וצרפת,¹²³ בהכרעה על הקמת כוח הרתעה אסטרטגי לישראל, מכת המנוע במלחמת ששת הימים ובהתנהלות של צה"ל בתקופת מלחמת ההתשה ובמלחמת יום הכיפורים. מעבר לכך השיא דיין תרומה מכרעת לעיצוב יחסיה של ישראל לשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. אמירות שיוחסו לו - כדוגמת "מוטב שארם א שייח בלי שלום מאשר שלום בלי שארם א שייח"¹²⁴ - היו לסלעי מחלוקת לאורך שנים בחברה הישראלית. דיין היה גם גורם מכריע בעיצוב מערכת היחסים של הפלסטינים עם מדינת ישראל ובעיצוב מעמדם של המקומות הקדושים ליהדות ולאיסלם (הר הבית ומערת המכפלה) בעקבות המלחמה.¹²⁵

במבט לאחור ניתן לקבוע כי מרבית הטענות שהועלו נגד מינויו לרמטכ"ל התבררו כמוצדקות. דיין היה רמטכ"ל דעתני, שבא למטכ"ל עם תפיסת עולם מגובשת בקשר לעמדותיה של ישראל בסוגיית הסכסוך הישראלי-ערבי. הוא נכנס לתפקיד כשהוא נושא עימו ניסיון צבאי ומדיני עשיר. בתוקף מעמדו, נסיונו, אישיותו הסמכותית וכוחו הפוליטי - הוא צבר עוצמה רבה

¹²² "הצבא שירש דיין היה חסר תרבות מבצעית, רוח לחימה ותחושת הצלחה. בדיון שנערך במטכ"ל ב-1954 ציין שר הביטחון פנחס לבון, כי במחצית הראשונה של 1953 כשלו כל הפעולות היזומות של צה"ל, למעט אחת". עפר שלה, **האומץ לנצח: מדיניות ביטחון לישראל**, משכל - ידיעות ספרים, 2015, עמ' 218.

¹²³ "דיין", כותבות פישר ורוזנטל, "תמך כבר זמן רב בפתיחה במלחמה יזומה לפני שהערבים יתחזקו. דיין וחברי האסכולה האקטיביסטית פעלו מתוך ההנחה שעוינות הערבים לישראל מוחלטת, אין תקווה לשלום ורק מדיניות של כוח תרתיע חדשה". פישר ורוזנטל, **משה שרת**, עמ' 473.

¹²⁴ יונה הדרי, **משיח רכוב על טנק: המחשבה הציבורית בישראל בין מבצע סיני למלחמת יום הכיפורים 1955-1975**, הקיבוץ המאוחד, מכון שלום הרטמן אוניברסיטת בר אילן, מרכז צביון, 2002, עמ' 75.

¹²⁵ לוי, **המפקד האליון**, עמ' 72. על תפקידיו הרבים של דיין במרכז ההנהגה המדינית-ביטחונית של ישראל לאורך השנים, ראו: יחיעם וייץ, "משה דיין בין סגידה לסקילה, ביקורת על ספרו של מרדכי בר און, משה דיין, קורות חייו, 1915-1981", **קתדרה** 157, תשרי תשע"ו, עמ' 200-205.

בהנהגת המדינה. עוצמה זו אפשרה לו, לא אחת, לקדם את עמדותיו בתחום המדיני-אסטרטגי ולא רק בתחום הצבאי הצר. לכל אורך כהונתו כרמטכ"ל היה דיין נתון לביקורת קשה מצד אישים בדרג המדיני לגבי תהליכי קבלת ההחלטות בהקשר הפעילות המבצעית של צה"ל ודרך מימושו.¹²⁶

נסתפק כאן בדוגמה אחת בולטת לביקורת מעין זו, הכרוכה במבצע "כינרת" (דצמבר 1955). המבצע נערך בשעה ששר החוץ משה שרת שהה בארצות הברית וזמן קצר לפני פגישתו עם מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דאלאס בעניין אספקת נשק אמריקאי לישראל. המבצע יצא, אם כן, לפועל ללא ידיעתו של שר החוץ וללא ידיעת הממשלה שהתכנסה לישיבה מן המניין ממש ערב הפעולה; וככל הנראה בידיעה חלקית בלבד של ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון.

מטבע הדברים, תהליך קבלת החלטות זה זכה לביקורת נוקבת של שרים בממשלה: "דומני", אמר השר שפירא שר הדתות והסעד (מפלגה דתית-לאומית), "שכל החברים הופתעו כמוני לשמוע בבוקר ברדיו על המבצע מעבר לכינרת. אמנם הידיעה הראשונה הייתה כבר ב-12 בלילה, אבל לא היו פרטים. למחרת בבוקר שמענו שזה אינו דבר פשוט. הממדים הבהילו אותי. כך וכך הרוגים ושבוים. היות ועוד בשעה שמונה וחצי בערב ישבנו בישיבת הממשלה, ואז יש להניח כבר התחילה הפעולה, אני ראשית כל תמה שהממשלה כלל לא ידעה על זאת". דברים דומים אמר השר מרדכי בנטוב, איש מפ"ם: "מבחינה אישית של חברי ממשלה הם נראים קצת טפשים. עד שמונה וחצי יושבים בישיבת הממשלה. אף מלה. אף רמז. למחרת בשבע בבוקר שומעים הודעה. זה מעמיד אותנו במצב מגוחך. זה אינו נותן הרגשה טובה, כאשר שואלים אותי חברי ואני מוכרח להשיב שלא ידעתי כלום".¹²⁷

למותר לציין כי שר החוץ משה שרת, ששהה באותה עת כאמור בארצות הברית לא ידע דבר וחצי דבר על הפעולה הקרבה. ברור שהידיעות על הפעולה יצרו משבר אמון קשה בין הממשל האמריקאי לישראל והפכו בן-לילה את שליחותו למיותרת. תגובתו הייתה בהתאם: "חשך עולמי", כתב שרת ביומנו באותו לילה, "שוב רושם של שאיפת דם רב והתגרות למלחמה מצד ישראל] - לא קדם [למבצע] שום הרג, [לא הייתה] שום הכנת דעת קהל, [לא נמסרה] שום הודעה מוקדמת] ליי".¹²⁸ מובן מאליו, שמעבר להיבט הפוליטי-אישי, היו

126 יגיל לוי, **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרי בישראל**, משכל - ידיעות ספרים, 2003, עמ' 43.

127 **ישיבת ועדת השרים לענייני חוץ וביטחון**, 13 בדצמבר 1955, א"מ.

128 שרת, **יומן אישי**, 11 בדצמבר 1955.

לפעולה השלכות גם על יחסי ישראל-ארצות הברית. אכן, תהליך זה של קבלת החלטות על אירוע ביטחוני כה משמעותי מעורר תהיות. לבן-גוריון הייתה אולי סיבה למדר את יריבו הפוליטי, שר החוץ שרת, מהמידע על האירוע ולגרום לו מבוכה קשה מול הממשל האמריקאי, אולם מידורם של חברי הממשלה מעורר תהיות קשות. קשה להניח שראש הממשלה עשה זאת בכוונת מכוון. ראיון של הרמטכ"ל דיין עם עורך "מעריב", אריה דיסצ'ניק, שנים רבות לאחר מכן, נותן הסבר אפשרי להתנהלותו של בן-גוריון בפרשה:

את פרטי פעולת התגמול סיכמתי עם ביג'י [בן גוריון], גם על היעדים וגם על הכוחות שיופעלו. הוסכם שאני אבצע היערכות הכוחות לקראת 3 לפנות בוקר, שעת השין. אז, לאחר שהכל יהיה מוכן ומאורגן לפני התחלת הפעולה - עלי להתקשר עם ראש הממשלה ושר הביטחון כדי לקבל 'אור ירוק' סופי. ואכן, זמן קצר לפני שעת השין התקשרתי כמקובל, עם אל"מ נחמיה ארגוב [שלישו הצבאי של בן-גוריון] ודיווחתי לו כי הכל מוכן לפעולה כמוסכם וביקשתי ממנו לקבל מביג'י אישור סופי לפני שאתן את הפקודה לזוז. נחמיה אמר לי כי יגש לביג'י הביתה ויחזיר לי טלפון, ולאחר זמן-מה טילפן ואמר: 'אור ירוק'. אפשר לפעול. אני מניח שנחמיה הלך לביג'י, העיר אותו משנתו וקיבל ממנו את האישור הסופי או שמא נטל על עצמו את האחריות לתת 'אור ירוק' על פי סיכום מוקדם עם ביג'י ולא העיר אותו משנתו. על כל פנים, אני קיבלתי את הפקודה בצינוורות המקובלים, וכך פעלתי.¹²⁹

דבריו של דיין מחזקים את ההשערה שהתנהלותו של בן-גוריון סביב מבצע "כינרת" נבעה מהעובדה שככל הנראה הוא עצמו לא היה מודע באורח מלא לאפשרות של פעולה כה נרחבת באותו לילה, ולפיכך לא הביא אותה לידיעת השרים. ככל הידוע לנו, בן-גוריון מעולם לא נתן ביטוי פומבי לכעסיו על דיין בהקשר זה. הוא שמר על שתיקה ממושכת. פה ושם השמיע במרומז אי-נחת ממאפייני הפעולה. בהתייחסותו לנטייתו של דיין ליזום "מדיניות עצמאית" כתב החוקר בני מוריס את הדברים הנוקבים הבאים:

129 אריה דיסנצ'יק, "כיצד מתפקדת המערכת", מעריב, 14 בינואר 1977.

בספרו 'שערי עזה' טורח מרדכי בר־און להזים את הסברה-האשמה כי דיין ניסה, והצליח, להערים על בן גוריון והרחיב את פעולת כינרת מעבר לתכנון המקורי שאושר על ידי בן גוריון. בסוגיה זו אין בר־און משכנע לגמרי והסבריו לגבי זכותו של דיין ליעץ, ולנסות להשפיע על בן גוריון אינם רלבנטיים. העובדה שבן גוריון לא הצהיר בפומבי כי דיין חרג מסמכותו איננה הוכחה חותכת שכך היו הדברים. יתכן גם שבשעת ההפגזה על העיר עזה ב־5 באפריל 1956 דיין נקט אותה שיטה של הרחבת הפעולה על דעת עצמו - בשני המקרים כדי למשוך את מצרים למלחמה. וגם כאן לא טרח בן גוריון אי פעם להסביר למישהו שדיין פעל שלא בסמכות. הקשר המיוחד בין שני האישים ובין 'הזקן' וצה"ל, די בו כדי להסביר את שתיקותיו של בן גוריון. ובגין, דרך אגב, שתק שתיקה דומה לגבי פועלו של שרון בפרשת לבנון.¹³⁰

דיין סיים את כהונתו כשהוא נישא על גלי התהילה בעקבות הניצחון המכריע במבצע "קדש" והשקט הביטחוני היחסי שהשתרר אחריו. במסיבת הפרדה שנערכה לו בוועדת החוץ והביטחון ב־11 בפברואר 1958 התחרו הנוכחים בהרעפת מחמאות. "משה דיין", אמר יושב ראש הוועדה מאיר ארגוב, "נחשב בצדק לאהוב העם והצבא. רואים בו את איש האדמה ואיש המגן והחייל [העשוי] ללא חת. מספרים לנו, שהצרפתים מקנאים בנו בגלל ארבעה דברים. אחד מהם הוא העובדה שאין לצבא מדיניות עצמאית". קשה לדעת אם אמר זאת באירוניה או בכנות. את דבריו סיים ארגוב בקביעה: "זכית להיות בין המצביאים המפוארים של ישראל ועוד נכוננו לך עלילות".¹³¹

חודשים ספורים לאחר מכן, בישיבת הממשלה ב־18 במאי 1958, בא בן-גוריון חשבון עם השרים שהתנגדו למינויו של דיין לרמטכ"ל. "היה רק פעם אחת", הוא אמר, "שארבעה חברים [שרים] הצביעו נגד מינוי רמטכ"ל. רמטכ"ל זה לא בייש את מדינת ישראל, והוא נקבע בניגוד לעמדת ארבעת החברים האלה [...]. אני יודע גם [את] הליקויים שלו. אין אדם שאין לו ליקויים. זאת הייתה הפעם הראשונה שקבענו רמטכ"ל על בסיס הצבעת רוב ומיעוט, והרוב לא טעה. אני יודע שהמיעוט התחרט על הצבעתו".¹³² באחד הכינוסים הפוליטיים, כמה

130 בני מוריס, "מבצע קדש ובן גוריון", הארץ, 13 בנובמבר 1992.

131 מסיבה שנערכה לאלוף משה דיין ולרמטכ"ל הנכנס, חיים לסקוב, 11 בפברואר 1958.

132 פרוטוקול ישיבת הממשלה, מ/שיח, 18 במאי 1958, א"מ.

חודשים לאחר שדיין סיים את כהונתו, הרבה בן-גוריון להחמיא לו: "לא אגיד שמשה דיין אחראי לבדו למערכת קדש", הוא אמר למשתתפי האספה הפוליטית, "אך במידה ששם ישראל נישא בפי כל, רבה בכך זכות משה דיין. ואין הרבה מצביאים שזכו להערכה כמוהו בכל העולם".¹³³

ראש הממשלה דוד בן גוריון והרמטכ"ל משה דיין סוקרים משמר כבוד, פברואר 1955.
צלם: הנס פיין; באדיבות אוסף התצלומים הלאומי

133 (סופר דבר), "דיין קורא לפיתוח משטר חלוצי במדינה", **דבר**, 8 ביוני 1958.

אולם בפועל סיים דיין את תפקידו כרמטכ"ל מבלי שבן-גוריון הציע לו תפקיד בהנהגה הלאומית. במשך כשנה הוא השלים את לימודיו באוניברסיטה העברית. בעקבות הבחירות שנערכו בנובמבר 1959 הקים בן-גוריון ממשלה ומינה את דיין לשר החקלאות. בן-גוריון ידע היטב שמשאת נפשו של דיין היא משרד הביטחון. חודשים ספורים לאחר עזיבתו את המטכ"ל הגיעה רעייתו רות אל בן-גוריון. "משה", כך אמרה לו, "מדוכא. הלימודים לא מספקים אותו. לא נעים לו לשבת עם בני 20 על ספסל אחד".¹³⁴ שנים אחדות מאוחר יותר כאשר בן-גוריון הוצא אל מחוץ למפא"י וביקש להקים מפלגה חדשה בשם רפ"י, הוא פנה אל דיין בבקשה כי יצטרף לרשימה. הוא ידע היטב שדיין מהווה כוח אלקטורלי, אולם דיין הביע ספקות באשר ליכולתה של מפלגה זו להגיע להישגים משמעותיים בבחירות. בעקיפין הוא מתח ביקורת על בן-גוריון על כך שלא השכיל לקדם את תומכיו, והוא ביניהם, לעמדות מפתח בהנהגה הלאומית: "בימים שקדמו להקמת רפ"י", סיפר יצחק נבון, "זימן בן גוריון את דב יוסף ומשה דיין לשיחה: 'תגידו לי, אתם באים לרשימה שלי או לא?' דיין התרומם ואמר: 'בן גוריון הלכת לשדה בוקר [ביוני 1963] ומינית את אשכול למחליף. תגיד לי למה? בן גוריון נעץ בו מבט ולפתע דיין תפס בידיו את חזהו והמשיך כשקולו עולה לאוקטבות גבוהות: 'אתה יודע מה, בן גוריון, מהתיש הזה אתה, בן גוריון, לא תוציא יותר חלב'. בן גוריון נעמד לרגע. היה המום".¹³⁵

מקורביו של דיין, ובעיקר שבתי טבת, נתנו ביטוי למאוויי נפשו. "להיות שר הביטחון", כתב טבת, "זה כרגע חלומו היותר גבוה של משה דיין".¹³⁶ אך בן-גוריון בחר להותיר אותו במשרד חסר עוצמה ומרוחק למדי מסוגיות הביטחון שבהן הוא כה חשק. האם התנהלותו של דיין כרמטכ"ל העלתה אצל בן-גוריון חששות מפני הפקדת משרד הביטחון בידיו? זו אפשרות סבירה בהחלט, אם כי אין לנו ראיות חותכות לכך. דיין נשאר בתפקיד זה עד לאחר התפטרותו הסופית של בן-גוריון מן הממשלה ב-16 ביוני 1963. בעקבות עזיבתו הודיע גם דיין על התפטרותו מן הממשלה. אולם מחליפו של בן-גוריון, לוי אשכול, שכנע אותו להישאר בממשלה.

134 יומן בן גוריון, 20 במאי 1958, אב"ג.

135 זכי שלום, **כאש בעצמותיו: דוד בן-גוריון ומאבקיו על דמות המדינה והנהגתה**, מכון בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2004, עמ' 72, הערה 120.

136 שבתי טבת, "לעיתודותיו של משה דיין", **הארץ**, 4 בפברואר 1958.

ב-4 בנובמבר 1964 פרש דיין מממשלת אשכול ויצא למדבר הפוליטי. הוא לא שיתף את בן-גוריון בהחלטתו להתפטר: "משה היקר", כתב לו בן-גוריון שלושה ימים לאחר מכן, "מה קרה? אני יודע שזה דבר לא פתאומי, שאתה מתחבט כבר זמן מה. אבל היה מוכרח להיות דבר מה נוסף וחדש שהביא אותך להחלטה סופית [...] אני מאוד מצטער על הצעד שעשית [...] אני חרד למצב במדינה [...] האמנם נגזר עלינו שלטון של בגין?"¹³⁷ למחרת השיב לו דיין כי לא אירע שום "אינצידנט" בינו לבין אשכול, והתפטרותו אינה אלא בגלל "מצב כרוני הנובע מאי שיתופי בקביעת מדיניות החוץ ובענייני ביטחון".¹³⁸

את מקומו של דיין כרמטכ"ל קיבל חיים לסקוב, שגם הוא נחשב מקורב למפא"י ולבן-גוריון. יחד עם זאת הוא נתפס אדם חברותי ומינויו לא עורר מחלוקות קשות. בישיבת הממשלה ב-11 באוקטובר 1949 דיבר בן-גוריון על האווירה הקשה ששררה בקרב חוגים שונים בצבא, והתייחס לאווירה הטובה שמשרה לסקוב. "ישנם [קצינים]", אמר, "הרוצים לצאת מן הצבא ודרושים מאמצים רבים כדי להחזיקם. אולם באותו חלק של הצבא שבו מקבלים אימון אינטנסיבי, בחיל היבשה, שם יש רוח טובה. אלה שמעבידים אותם בפרך מקבלים עובדה זו באהבה. בראש שירות ההדרכה עומד לסקוב".¹³⁹

בהמשך התייחס ראש הממשלה למעשי שוד ופגיעה בחפים מפשע שבוצעו במהלך מלחמת העצמאות, ומצא לנכון לציין לשבח את לסקוב בהקשר זה: "כאשר הלכנו לכבוש את נצרת", אמר בן-גוריון, "ידעתי שנצרת אינה סתם עיר. זו עיר ההולדת של ישו, בעלת שם בכל העולם הנוצרי [...] אם שם יקרה איזה דבר, זה יהיה לחרפה ודיראון לנו. המפקד היה אדם שהיה לי אמון מלא אליו זהו חיים לסקוב. נתתי לו הוראה שלפני כניסה לנצרת יאסוף את כל הקצינים ויזהיר אותם שיהיו אחראים באופן אישי על כל מעשה שוד ואונס ופגיעה בבתי תפילה נוצריים [...] [ואכן] לא הייתה אף פגיעה באדם ברחוב בבתי תפילה וכו'. אם נוקטים באמצעים, אפשר להשתלט".¹⁴⁰

137 **מכתב בן-גוריון אל משה דיין**, 7 בנובמבר 1964, תיק התכתבויות, אב"ג.

138 **מכתב ממשה דיין אל דוד בן גוריון**, 8 בנובמבר 1964, אב"ג.

139 **פרוטוקול ישיבת הממשלה, ג/שי**, 11 באוקטובר 1949, א"מ

140 ש.ש.

בדצמבר 1960 סיים לסקוב את כהונתו כרמטכ"ל, שנתיים בלבד לאחר כניסתו לתפקיד. בן-גוריון הציע כמחליפו את צבי צור, ששימש ראש אג"ם בעת כניסתו של לסקוב לתפקיד הרמטכ"ל, אבל "מפני שלא חי אתו כל כך בסדר", בלשונו של בן-גוריון, נשלח צור ללמוד בצרפת, ועתה הוא אמור לקבל את התפקיד הנכסף. השר שפירא לא נרתע מהבעת תמיהה על החילופין: "האם ראש הממשלה יוכל לאמר לנו מה הסיבה שמחליפים את הרמטכ"ל. כפי שאני שמעתי ההחלפה אינה לרצון הרמטכ"ל היוצא. האם זה הזמן המתאים שאנו עכשיו מחליפים אותו. שמעתי פעם מראש הממשלה שלסקוב זה החייל הראשון שיש לנו במדינה". השר יצחק בן אהרון, איש אחדות העבודה, תהה מדוע לא נבחר יצחק רבין לתפקיד הגם שהיה מבוגר ממנו במקצת. בן-גוריון נאחז בטיעון זה כמוצא שלל רב והצדיק את המינוי של צור על בסיס הטענה ש"צריכים להיות כוחות צעירים בצבא".¹⁴¹

סוף דבר

תפקיד הרמטכ"ל במדינת ישראל מקנה לממלא אותו עוצמה רבה. הרמטכ"ל וראש אגף המודיעין הכפוף לו ממונים, בין השאר, על גיבוש הערכת המצב הלאומית, התוחמת בפועל את מרחב האפשרויות המדיניות והביטחוניות העומדות בפני מדינת ישראל. בפועל מייצג הרמטכ"ל את עמדת המטכ"ל כולו, בלי קשר לעמדות חברי המטכ"ל וליחסים של רוב ומיעוט. לתפקיד הרמטכ"ל במדינת ישראל אופי ייחודי. שלא כמו במדינות אחרות, שבהן התפקיד קשור רק לפעילות הביטחונית של המדינה, בישראל יש לרמטכ"ל השפעה רבה גם בזירה החברתית. כעומד בראש "צבא העם" יש לו משקל ניכר בעיצוב המדיניות הנוגעת לסוגיות חברתיות וערכיות הנמצאות על סדר היום של החברה כגון: מתן פטור מגיוס לצה"ל למגזרים שונים בחברה הישראלית;¹⁴² מעמדה של הדת בחברה הישראלית; ערכים הקשורים למוסר לחימה; פידיון שבויים ועוד. העובדה שחלק ניכר מן האישים שהתמנו לרמטכ"לים במדינת ישראל השתלבו בצורה זו או אחרת בהנהגה הלאומית, היא עדות נאמנה לעוצמה הרבה הגלומה בתפקיד זה.

141 פרוטוקול ישיבת הממשלה, י"ב/שכ"א, 27 בנובמבר 1960, א"מ.

142 יגיל לוי, "הפרדוקס של שירות ההומולסבים בצה"ל", בתוך: מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה**, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, פרדס הוצאה לאור בע"מ, 2006, עמ' 241.

חוק יסוד: הצבא - מרץ 1976, קובע: "ראש המטה הכללי יתמנה בידי הממשלה לפי המלצת שר הביטחון". העוצמה הכרוכה בתפקיד מחייבת אותנו לשקול האם נכון שמינויו יהיה נתון בידי הממשלה בלבד, שבה מטבע הדברים יש לראש הממשלה ולשר הביטחון משקל מכריע בסוגיה. מן הראוי לתהות האם דמות כמו משה דיין הייתה זוכה לתמיכה בכנסת, אם היה נערך בה שימוע לתפקידים בכירים כפי שנהוג בדמוקרטיות אחרות. השאלה המתבקשת היא אפוא: האם לא ראוי היה שלנבחרי העם תינתן האפשרות להשפיע, בדרך זו או אחרת, על מי שאמור לעמוד בראש "צבא העם".